KULTÚRA SLOVA

Časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu

Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV

HLAVNÝ REDAKTOR

Ján Kačala

VÝKONNÝ REDAKTOR

Matej Považaj

REDAKČNÁ RADA

Eugénia Bajzíková, Valéria Betáková, Gejza Horák, Ján Horecký, Ján Kačala, Ivan Masár, Ján Matejčík, Ján Oravec, Konštantín Palkovič, Matej Považaj, Jozef Ružička, Ján Sabol, Elena Smiešková, Milan Urbančok

REDAKCIA

884 16 Bratislava, Nálepkova 26

OBSAH

KAČALA, J.: Starostlivosť o jazykovú kultúru v Slovenskej akadémii vied 193
BAGIN, A.: Pavol Dobšinský (1828—1885) 198
SABOL, J.: Čaro jazyka slovenských ľudových rozprávok . 201
VAŠKO, I.: Zlatý hlahol slova 207

Rozličnosti

Protikladné významy spojenia *slabá stránka niekoho*. M. Písárčiková 211
Lapichvost, ale zabykláč. G. Horák 212
Výslovnosť mien typu *Heyduk*. K. Palkovič 214

Správy a posudky

O slovenčine pre Neslovákov. J. Ružička 215
Populárna knižka o matematike. I. Masár 215
Preklad z antiky s problémami. K. Palkovič 218
Písanie niektorých vlastných mien vo Vlastivede pre 5. ročník ZDŠ. J. Jacko . . . 219

Spytovali ste sa

Infraštruktúra. E. Rísová . 221
Slávia bola bezúhonná? G. Horák 222
Prístelka — prístelok. V. Betáková 223

Napísali ste nám

Jazyková úroveň jedného bulletinu. J. Fekete 224

KULTÚRA SLOVA

ROČNÍK 12 — 1978 — ČÍSLO 6

Starostlivosť o jazykovú kultúru v Slovenskej akadémii vied

JÁN KAČALA

25. výročie založenia Slovenskej akadémie vied ako vrcholnej vedeckej ustanovizne v Slovenskej socialistickej republike je vhodnou príležitosťou na zhodnotenie doterajšej práce v oblasti jazykovej kultúry v Slovenskej akadémii vied. Slovenská akadémia vied poskytovala totiž na túto prácu od svojho založenia (a pred jej založením bývalá Slovenská akadémia vied a umení) prirodzenú inštitucionálnu základňu v podobe osobitného pracoviska — Jazykovedného ústavu SAV. O prirodzenej inštitucionálnej základni možno v tejto súvislosti hovoriť najmä preto, že úlohou vedeckého pracoviska SAV je nielen vykonávať základný výskum v danom vednom odbore, lež aj prenášať výsledky výskumu do spoločenskej praxe. V Jazykovednom ústave sa táto požiadavka realizovala a realizuje komplexným výskumom slovenského národného jazyka a jeho dejín, pričom sa osobitná pozornosť venuje spisovnej slovenčine, jej rovinám a štýlom i jej kultúre a dejinám. Takýto široký výskum spisovného jazyka a jeho kultúry umožňoval nielen prípravu základných syntetických diel a mnohých tematicky zacielených zborníkov, ale aj zodpovednú prácu pri aplikácii získaných poznatkov v praxi, v jazykovoporadenskej a jazykovovýchovnej činnosti ústavu. Táto úzka spätosť základného výskumu s aplikáciou jeho výsledkov v spoločenskej praxi, priama nadväznosť aplikačnej zložky na základný výskum predstavuje veľmi dôležitú črtu práce Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV.

Problémy jazykovej kultúry tvoria živú súčasť jazykovednej i kultúrnopolitickej práce v súčasnej spoločnosti. Dokazuje to nielen živý

záujem našej verejnosti o problémy jazykovej správnosti, presnosti a štýlovej primeranosti vo vyjadrovaní a bohaté skúsenosti Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV z jazykovoporadenskej a jazykovovýchovnej práce. Dokazuje to aj situácia v ostatných socialistických krajinách, ktorá je veľmi podobná našej: aj tu sú otázky normy a jej kodifikácie, ustaľovanie a budovanie terminológie, vzťahy domácich a cudzích, resp. prevzatých slov, problémy regulačnej práce jazykovedcov a jazyková výchova centrom stálej pozornosti nielen jazykovedcov, ale aj širokej verejnosti, najmä pracovníkov školstva, hromadných oznamovacích prostriedkov, vydavateľstiev a odborných kruhov.

Takáto široká odborná i kultúrnopolitická činnosť v oblasti spisovného jazyka a jeho kultivovania nemôže byť náhodná, lež sa musí opierať o vedecké poznanie jazyka a jeho fungovania v spoločenskej komunikácii a musí vychádzať z istej teórie spisovného aj národného jazyka. Pre prácu Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV v okruhu spisovného jazyka a jeho kultivovania je charakteristické úsilie osvetľovať teoretické otázky spisovného jazyka, jeho normy a kodifikácie a jeho vzťahu k ostatným formám národného jazyka a formulovať teoretické východiská práce v oblasti jazykovej kultúry od samého začiatku intenzívnej práce na tomto úseku. Toto úsilie je zreteľné na všetkých vedeckých konferenciách venovaných tejto tematike od začiatku päťdesiatych rokov podnes. Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV usporiadal sám alebo v spolupráci s inými jazykovednými pracoviskami v SSR a v ČSR viaceré vedecké konferencie s takýmto zacielením: konferenciu o norme spisovného jazyka r. 1955 (materiál vyšiel v Slovenskej reči, *20,* 1955, s. 193—279), konferenciu o vývinových tendenciách dnešnej spisovnej slovenčiny a o problémoch jazykovej kultúry na Slovensku r. 1962 (materiál bol uverejnený v Jazykovedných štúdiách VII. Spisovný jazyk. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1963. 248 s.), konferenciu o kultúre spisovnej slovenčiny r. 1966 (materiál sa publikoval v zborníku Kultúra spisovnej slovenčiny. Red. J. Ružička. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1967. 296 s.) a napokon konferenciou o teórii spisovného jazyka r. 1976 (materiál sa zhrnul do zborníka, vydá ho Veda, vydavateľstvo SAV). Osobitný význam má táto posledná konferencia, lebo položila základy novej teórie spisovného a národného jazyka, v ktorých sa jazyková situácia u nás vidí diferencovanejšie ako v doterajších teóriách a ktoré zodpovedajú komunikačným potrebám rozvinutej socialistickej spoločnosti. Po vyjdení bude zborník významným príspevkom pri budovaní marxistickej koncepcie spisovného jazyka a jazykovej kultúry v socialistickej spoločnosti (niektoré základné referáty z konferencie vyšli už v skrátenej podobe v 10. a 11. ročníku časopisu Kultúra slova).

Osobitne treba spomenúť problematiku terminológie. Táto oblasť tvorí dôležitú zložku celej práce v okruhu jazykovej kultúry, pričom osobitný význam nadobúda v období vedecko-technického rozvoja. Hoci sa vždy uznávala istá špecifickosť odbornej terminológie, skúmala sa napospol ako integrálna súčasť slovnej zásoby spisovnej slovenčiny, nevyzdvihovala sa teda jej výlučnosť v spisovnom jazyku. Po r. 1945 bolo treba v nových spoločenských podmienkach vybudovať a ustáliť často celé sústavy jednotlivých vedných, technických alebo pracovných odborov, jestvujúce sústavy zrevidovať a doplniť. Rozvinula sa činnosť mnohých terminologických komisií, v ktorých sa intenzívne využívala odborná pomoc jazykovedcov. Výsledky tejto práce sú zahrnuté v desiatkach terminologických slovníkov, vydaných prevažne vo Vydavateľstve SAV, ale aj v iných vydavateľstvách, a v terminologických súpisoch, ktoré pravidelne uverejňuje časopis Kultúra slova (pred jeho založením sa otázkam odbornej terminológie venovali časopisy Slovenské odborné názvoslovie a Československý terminologický časopis). Dôležitú zložku činnosti Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV v okruhu ustaľovania odbornej terminológie predstavuje spolupráca s Úradom pre normalizáciu a meranie v Prahe a v Bratislave pri vydávaní technických a iných názvoslovných noriem. Celá činnosť ústavu v oblasti budovania a ustaľovania odbornej terminológie sa teoreticky opierala o prácu J. Horeckého Základy slovenskej terminológie (1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1956. 146 s.).

Pre prácu Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV v oblasti spisovného jazyka a jazykovej kultúry v ostatných rokoch je charakteristická zvýšená pozornosť, ktorú tomuto úseku činnosti venujú vedúce orgány Slovenskej akadémie vied a zodpovedné politické orgány, konkrétne Ideologická komisia ÚV KSS. Predsedníctvo SAV sa v ostatných rokoch viac ráz zaoberalo prácou ústavu. R. 1974 na základe správy o situácii v Jazykovednom ústave posúdilo aj činnosť a výsledky ústavu v oblasti teórie spisovného jazyka a jazykovej kultúry.

V novej situácii sa v práci Jazykovedného ústavu položil dôraz na riešenie nových úloh vyplývajúcich z aktuálnych spoločenských potrieb, a to: 1. vypracovať teóriu spisovného jazyka a jazykovej kultúry na marxistických základoch a 2. podrobiť zásadnej kritike slovenský jazykový purizmus a jeho kánon puristických zásad a poučiek. Prvá úloha je dlhodobá a na jej splnenie je nevyhnutná aj účasť ostatných slovakistických pracovísk v SSR, ako aj bohemistických pracovísk z ČSAV i z vysokých škôl v ČSR. Pri splnení tejto úlohy sa už urobil významný krok tým, že sa na spomenutej vedeckej konferencii ústavu r. 1976 prediskutovali za širokej účasti jazykovedcov z celej ČSSR východiská novej teórie spisovného jazyka i zásady kultivovania spisovného jazyka v socialistickej spoločnosti.

V súvislosti s druhou úlohou sa v Jazykovednom ústave Ľudovíta Štúra SAV ustanovila osobitná pracovná skupina na posúdenie starších kodifikačných poučiek. Táto skupina pracovala v r. 1975—1977 a kriticky posúdila predovšetkým poučky publikované v časopise Slovenská reč v 30. rokoch, ktoré sa týkali časti výrazových prostriedkov vyskytujúcich sa najmä v písaných prejavoch spisovného jazyka. Tieto poučky sa v časti redakčnej praxe tradovali často nekriticky a bez potrebného zreteľa na skutočný stav v spisovnom jazyku a jeho fungovanie v živej jazykovej praxi. Výsledky činnosti pracovnej skupiny ukázali, že mnohé z týchto tradovaných poučiek sú v súčasnej spisovnej slovenčine dávno prekonané, preto ich nemožno akceptovať. Na druhej strane viaceré kodifikačné zásahy publikované v Slovenskej reči v 30. rokoch boli odôvodnené a jazyková prax im dala za pravdu. Súčasná kodifikácia a práca v oblasti jazykovej kultúry musí teda medzi týmito dvoma skupinami prípadov rozlišovať a vo vzťahu k tejto tradícii postupovať diferencovane. V záverečnej správe o výsledkoch činnosti pracovnej skupiny na posúdenie starších kodifikačných poučiek sa konštatuje, že približne v polovici posudzovaných prípadov skupina zaujala stanovisko odlišné od stanoviska publikovaného v 30. rokoch v časopise Slovenská reč. Pracovné výsledky skupiny sa uplatnia v kodifikačných príručkách ústavu, v časopisoch vychádzajúcich starostlivosťou ústavu, ako aj v popularizačnej práci ústavu určenej širokému okruhu používateľov spisovnej slovenčiny.

Plnenie aktuálnych spoločenských požiadaviek si prirodzene vynucuje zmeny v pracovnej náplni a pracovných metódach i v organizačnej stránke práce Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV v oblasti jazykovej kultúry. Na popredné miesto v práci ústavu sa dostáva úloha sústrediť sily na vypracovanie novej teórie spisovného jazyka a jazykovej kultúry, ako aj na kritiku nemarxistických koncepcií jazyka. Pri celkovom zacielení popularizačnej práce ústavu v okruhu jazykovej kultúry je dôležité viacej pozornosti venovať politickým a spoločenským aspektom tejto práce. Pri ďalšom rozvíjaní regulačnej práce v okruhu spisovného jazyka a vyjadrovacej praxe sa ústav bude môcť opierať aj o činnosť a stanoviská Komisie pre jazykovú kultúru pri SAV, ktorej cieľom je posudzovať základnú orientáciu práce v oblasti jazykovej kultúry a koncepciu kodifikačných príručiek vydávaných ústavom. Popri jazykovedcoch budú v nej pracovať aj predstavitelia ďalších oblastí kultúrneho života: spisovatelia, publicisti, herci a i. Takéto zloženie komisie má zaistiť maximálne objektívne posúdenie situácie v dorozumievacej praxi, ako aj kritérií používaných pri hodnotení jazykových prostriedkov.

Rokovanie Predsedníctva SAV aj Ideologickej komisie ÚV KSS mali za cieľ zhodnotiť prácu Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV

z odborného, ale najmä zo širšieho spoločenského a osobitne kultúrnopolitického hľadiska a ich zmyslom bolo pomôcť jazykovedcom v ich práci pre spoločnosť. Nie je náhoda, že predmetom týchto rokovaní bola činnosť Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV ako vedúceho jazykovedného pracoviska v SSR, hoci sa závery vyplývajúce predovšetkým z rokovania Ideologickej komisie ÚV KSS prirodzene dotýkajú všetkých jazykovedných pracovísk v SSR. Tým, že sa rokovalo o práci a úlohách Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV, sa len podčiarkla už jestvujúca inštitucionalizácia práce v oblasti spisovného jazyka a jazykovej kultúry; inštitucionalizácia, ktorá je analogická situácii v ostatných socialistických krajinách, resp. v národných spoločenstvách žijúcich v európskych socialistických krajinách.

Inštitucionalizáciou práce v oblasti spisovného jazyka a jazykovej kultúry rozumieme to, že sa výskumná aj aplikačná práca v oblasti spisovného jazyka a jazykovej kultúry prirodzene sústredila a sústreďuje vo výskumnom pracovisku akademického typu, pričom toto pracovisko vykonáva základný výskum národného a osobitne spisovného jazyka, tvorí a vydáva syntetické diela o jednotlivých rovinách jazykového systému daného spisovného jazyka, majúce zároveň ráz normatívnych, resp. kodifikačných príručiek. O tento základný výskum, ktorý tvorí súčasť úloh štátneho plánu základného výskumu, sa opiera a naň nadväzuje regulačná práca jazykovedcov v oblasti spisovného jazyka a jazykovej praxe, t. j. kultivovanie spisovného jazyka a jazykovej praxe, popularizácia jazykovedných poznatkov, jazyková kritika, prevencia a jazyková výchova. Z takéhoto postavenia a zacielenia národných akademických jazykovedných pracovísk vyplýva, že fungujú ako vrcholné odborné poradné inštitúcie najvyšších stranických a štátnych orgánov. Z takéhoto postavenia prirodzene vychodí význam týchto pracovísk v spoločenskom a kultúrnom živote krajiny, ale aj zodpovednosť za vykonanú prácu a za jej výsledky.

V súčasnosti nadobúda čoraz väčší význam pevná teoretická základňa, dobrá teoretická fundovanosť práce v oblasti spisovného jazyka a jazykovej kultúry. Podobnosť spoločenských podmienok, v ktorých sa používajú spisovné jazyky v socialistických krajinách, kladie na program dňa spoločné riešenie práve uvedených teoretických východísk práce v oblasti spisovného jazyka a jazykovej kultúry. Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV spolupracuje už teraz pri riešení teoretických otázok spisovného jazyka a jazykovej kultúry v socialistickej spoločnosti s Ústavom pro jazyk český ČSAV v Prahe a s Ústredným jazykovedným ústavom Akadémie vied NDR v Berlíne, pričom sa usiluje rozšíriť túto spoluprácu aj na ďalšie pracoviská akadémií vied v socialistických krajinách, najmä na vedúce pracoviská Akadémie vied ZSSR v Moskve a Akadémie vied Ukrajinskej SSR v Kyjeve. Po-

treba vybudovať marxistickú teóriu spisovného a národného jazyka a jazykovej kultúry v socialistickej spoločnosti robí takúto medzinárodnú spoluprácu nevyhnutnou (dobrým impulzom a potrebným príspevkom pri budovaní tejto teórie bude istotne aj zborník prekladov prác popredných sovietskych lingvistov, ktorý začiatkom r. 1978 vyšiel starostlivosťou Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV pod názvom Spisovný jazyk a jazyková kultúra. Red. J. Horecký. Bratislava, Veda, vydavateľstvo SAV 1978. 112 s.). Takáto teória bude účinným východiskom aj pri rozvíjaní regulačnej práce v oblasti spisovného jazyka a vyjadrovacej praxe v našich podmienkach.

Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra SAV
Nálepkova 26, Bratislava

Pavol Dobšinský (1828—1885)

ALBÍN BAGIN

Stopäťdesiat rokov od narodenia Pavla Dobšinského je vhodnou príležitosťou poukázať na niekedy zabúdaný, ale v skutočnosti základný a zakladateľský zástoj tejto osobnosti v dejinách slovenskej literatúry. Dobšinský sa na jej vývoji zúčastňoval všeličím: bol básnikom, prekladateľom, redaktorom, vydavateľom, literárnym historikom, folkloristom a organizátorom literárneho života. Z nefolkloristickej aktivity vari najcennejšie výsledky priniesla práca Dobšinského ako kronikára „dejov" *Jednoty mládeže slovenskej* v Levoči a vydávanie beletristického časopisu *Sokol* na začiatku šesťdesiatych rokov minulého storočia, kde sa mu podarilo opätovne sústrediť životom a porevolučnými okolnosťami rozptýlenú štúrovskú generáciu. Takúto mnohostrannosť prejavoval Dobšinský už za levočských štúdií a bol dokonca v jeho živote okamih, keď váhal, ktorou cestou sa pustiť. Našťastie, práve vtedy sa ocitol v blízkosti známeho gemerského zberateľa a znalca ľudovej slovesnosti Samuela Reussa, ktorý mu pomohol správne voliť. Lebo Dobšinský dnes — to sú predovšetkým *Prostonárodné slovenské povesti.* Na vydanie tejto fundamentálnej knihy slovenskej literatúry mal nielen všestranné odborné vedomosti, ale aj organizátorský talent a vôľu, zásluhou ktorých doviedol — ako jeden z mála ľudí svojej generácie — grandiózny projekt mladosti k uskutočneniu na samom sklonku vlastného života.

Ľudové rozprávky zaujali štúrovcov už v ranom detstve a tento vzťah, ktorý symbolizoval ich úzke spojenie s ľudovým kolektívom, nebol nikdy len platonický. Počas štúdií sa venovali zbieraniu a zapisovaniu rozprávok, navzájom ich porovnávali a dospeli už v štyridsiatych rokoch minulého storočia k prvým knižným vydaniam (Franciscího *Slovenské povesti* vyšli roku 1845 v Levoči). Nachádzali v nich dôkazy pôvodnosti slovenského etnika i prejavy ľudovej tvorivosti a fantázie, o ktorú sa mohli opierať pri vlastných umeleckých snaženiach. Vnímali ich ako svetonázorové a etické kódexy ľudu, vyslovené rečou umenia a vyformované v priebehu stáročí, no pritom schopné stať sa kompasom aj pre aktuálne potreby národného a sociálneho zápasu. A v neposlednom rade boli im studnicou nového spisovného jazyka, ktorému poskytovali zázemie tradície a príklad zvukového, slovného aj vetného tvoriteľstva. Pri zápisoch folklórnych rozprávaní sa dostávali mladí štúrovci do kontaktu so živou ľudovou rečou v období vzniku a formovania spisovného jazyka, ktorý vo svojich úpravách dotvárali do literárnej podoby. Jazyk rozprávok plnil v tomto zmysle aj výchovnú funkciu: upevňoval jednotné slovenské rečové povedomie, a tým prispieval k plneniu úloh národnozjednocovacieho hnutia. Pôsobil svojou prostotou a vycibrenosťou tak sugestívne, že ešte po storočí mohol básnik Milan Rúfus napísať v spomienke na svoje „sobotné večery" s rozprávkou tieto slová: *„Nikdy som nevedel a dodnes neviem sa zbaviť pocitu čohosi čistého, priezračného, no pritom hmotného, spomínajúc na tú reč".*

Pavol Dobšinský na rozdiel od starších bádateľov nepripisoval ľudovým rozprávkam výlučne dokumentárnu a svojím spôsobom teda praktickú, účelovú hodnotu, ale chápal ich ako výtvory kolektívnej fantázie a diela mimoriadnej kultúrnej hodnoty. Dosiaľ najširší vydaný súbor slovenských rozprávok v *Prostonárodných slovenských povestiach* (v celkovom počte 90) bol preňho takým klenotom literárnej tradície, aký majú iné národy v diele klasikov. Slováci sa nemohli v minulosti popýšiť géniom typu Shakespeara, Goetheho, Puškina či Balzaca; ich úlohu však v našom svete úspešne plnia piesne a rozprávky. Súčasná folkloristika musí tiež konštatovať, že iné európske literatúry nemajú zbierku rozprávok na Dobšinského úrovni.

Svoju kultúrnu funkciu uskutočňovali rozprávky od čias prvotných štúrovských zápisov. Folklór bol východiskom novodobej slovenskej literatúry v epoche romantizmu, hoci to viac platí o piesni než o rozprávke. Jeho vydania v porevolučných rokoch udržiavali spojenie medzi národným hnutím a ľudom; zvýrazňovali demokratické tendencie v dobových úsiliach. Škultétyho a Dobšinského zošity, ako aj Dobšinského finálna verzia preklenúvali v rokoch 1858—1883 pomerne hluchý epický priestor a suplovali do istej miery pôvodnú tvorbu pred

Kukučínom. Tieto príklady majú poukázať na dobové aktualizácie Dobšinského vydaní. V skutočnosti však ich funkcia nie je parciálna (na hocako významný spôsob), ale v pravom zmysle slova univerzálna. Túto ich platnosť postihol pred časom Štefan Krčméry, keď ich zahrnul do svojho obrazu dejín slovenskej poézie (!) a sotva sa pritom mýlil (patria však rovnakým právom aj do dejín slovenskej prózy a celej literatúry): *„Rozprávka má tri sféry. Jednou je svet viditeľný, farby jeho a krásy. Druhou je mystérium života, tajomstvo vzniku, vzrastu a zániku. Treťou je svet etický, etický základ všetkého bytia. Jedným, dobre vysloveným slovom rozprávky udrú sa veľmi často tri struny a zazuní akord, akoby základný akord ľudského bytia vôbec.“*

Pavol Dobšinský stojí na vrchole pyramídy predštúrovských a štúrovských milovníkov folklóru: Reussovcov, Franciscího, Škultétyho, Ormisa a iných, zväčša Gemerčanov. Práve v jeho rodnom kraji mal totiž kult folklóru vari najdlhšiu tradíciu (ako upozornili Š. Krčméry a A. Melicherčík). Na vrchole pyramídy je však Dobšinský ešte v inom zmysle: uzatvára líniu, ktorá sa odvíja od pôvodcu rozprávky cez jej ďalších podávateľov v priebehu stáročí a cez jej zapisovateľov až po neho ako upravovateľa. Tvorí povestnú viditeľnú časť ľadovca, ktorá by však nemohla jestvovať bez jeho spodných vrstiev. Dobšinský v sebe spája zberateľa, zapisovateľa, redaktora a vydávateľa slovenských rozprávok, syntetizuje posledné články spomenutého radu. Uplatňuje pritom dôsledne komunikatívny zreteľ, ohľad na čitateľov. Nikdy mu nejde iba o záchovný, antikvujúci zápis. Využíva všetko najlepšie, čo našiel v jednotlivých verziách zapisovateľov zo sujetovej i jazykovej stránky. Tým dáva *Prostonárodným slovenským povestiam* nadregionálnu, celonárodnú platnosť. Vďaka týmto vlastnostiam sa stali Dobšinského „povesti“ najpopulárnejšou pôvodnou knihou v celých dejinách slovenskej literatúry.

Túto pozíciu si nevydobíjali ľahko. Knihy majú svoje osudy. Z ich predchodcu — *Slovenských povestí* Škultétyho a Dobšinského — sa nemohlo predať ani 1000 kusov a vydavatelia pri piatom zošite hlásili náklad na 600 kusov. *Prostonárodné slovenské povesti* po sto rokoch vyšli len v Tatrane za posledné štvrťstoročie v počte 75 000 exemplárov. Tieto čísla najlepšie dokumentujú prínos Pavla Dobšinského a stavajú pomník jeho nezabudnuteľnému tvorivému činu.

Filozofická fakulta UK
Gondova 2, Bratislava

Čaro jazyka slovenských ľudových rozprávok

JÁN SABOL

Je málo takých jazykovo-štylistických útvarov, v ktorých je tak dômyselne prepletená kompozícia so slovom, tak citovo zvnútornený a preteplený výraz, v ktorých by sa reč prevtelila do takého čarovného obrazu, ako v ľudovej rozprávke. Jej znalec a obdivovateľ Š. Krčméry (1973, s. 67) napísal: „Štýl rozprávok je prostý, no vždy poetický. Nie sú zaťažené dekoráciou, no nehľadane vystúpi z nich vše, hoci nepatrným, ale dobre uhádnutým prirovnaním taký obraz, že sa od neho celý svet rozsvieti. Najväčší majstri básnického slova môžu závidieť prirovnania a zvraty prostonárodných rozprávok."

Rozprávka je žánrovo univerzálnym výtvorom; jednoznačne v nej prevláda epické tkanivo, avšak sú tu výrazne prítomné aj lyrické prvky a zároveň aj dramatická konfliktovosť. Je to epika so stopami dramatického prerozprávaná subjektom, ktorý do nej vnáša svoju pečať? Je to teda lyrická epika s dramatickým záchvevom? Vari aj skutočnosť, že v rozprávke si nájde svoj svet dieťa, ale aj dospelý prijímateľ, svedčí o uvedenom princípe univerzálnosti. Je to — zdá sa — prvý a najobsiahlejší protiklad tohto žánru.

Najbytostnejšou podstatou epiky je dejovosť, výpravnosť, ktorá sa jazykovo opiera hlavne o „zážitkové" (k termínu pozri Miko, 1973, s. 267), konkrétne sloveso; jeho najvlastnejšou časovou plochou je v rozprávke minulý čas.

Naznačené (a ďalšie) svoje konštatovania budeme demonštrovať na rozbore rozprávky *Zlatá podkova, zlaté pero, zlatý vlas* zo zbierky Prostonárodných slovenských povestí P. Dobšinského (1972, s. 81—94).

V uvedenej rozprávke na jedno podstatné meno pripadá v priemere 1,1 slovesa. Toto zistenie exaktne potvrdzuje dominantné postavenie slovesa v ľudovej rozprávke; ide o hypertrofiu tohto slovného druhu známu aj z ľudovej piesne (Mistrík, 1967, s. 332). Podrobná štruktúrna analýza morfológie rozprávky (Propp, 1971) ukazuje, že „pre výskum rozprávky je dôležitá otázka, čo r o b i a (podč. J. S.) rozprávkové bytosti . . ."; funkcie účinkujúcich postáv „sú základnými časťami rozprávky" (s. 30). Je preto zákonité, že V. J. Propp definuje funkcie postáv v čarodejných rozprávkach podstatnými menami, ktoré vyjadrujú dej (*odchod, zákaz* a *porušenie zákazu, vyzvedanie* škodcu a *odovzdanie* správ o hrdinovi, *podvod a napomáhanie* atď. — s. 36 n.). Zaujímavé je jeho konštatovanie, že „všetky prísudky tvoria kompozíciu rozprávok" (s. 112). „Súlad" základných slovných druhov v ľudovej piesni a v ľudovej rozprávke sa potvrdzuje aj pomerom substantív a adjektív; v našom materiáli je tento pomer 4,8 : 1,

v ľudovej piesni 4 : 1 (Mistrík, 1969, s. 90); v ľudovej piesni je teda trochu viac adjektív, zrejme predovšetkým vo funkcii hodnotiacich prívlastkov.

Dejovosť, opretá o kategóriu pohybu, je takto najvlastnejším epickým podložím rozprávky (o dominantnosti dejovosti ako základnej zásade rozprávkového žánru pozri aj Bagin, 1973, s. 61). Treba však poznamenať, že je to pohyb rytmický, pohyb, ktorého pôvab sa stále obnovuje, pohyb v opakovaní. Ale tu už — paradoxne — naozaj vchádzame aj do priestoru lyriky (poetizácie), pre ktorú je opakovanie, rytmické rozloženie prvkov „poznávacím znamienkom".

Na najvyššej úrovni sa princíp opakovania v rozprávke uplatňuje v kompozícii — pri výstavbe celých motivických pásem. V analyzovanej rozprávke sme našli šesť takýchto kompozičných opakovaní v trojici, „kompozičných triád". Poznamenávame, že otázka trojitosti v čarodejných rozprávkach je všeobecne známa (Propp, op. cit., s. 75 n.; Dejiny staršej slovenskej literatúry, 1958, s. 287 a i.). Máme tu teda ďalší výrazný protiklad rozprávky: epické motivické pásma sa rytmicky opakujú, čím dostávajú subjektívne, lyrické, poetické zafarbenie. Napätie, ktoré takto vzniká, vyžaruje osobitné fluidum, ktoré sa ešte znásobuje na úrovni vety.

Opakovanie, prirodzene, so sebou prináša možnosť „monotónnosti", vysokej predpovedateľnosti výskytu, a teda zníženia estetickej informácie. Jazykovo sa však kompozičný paralelizmus prvkov vyvažuje štylistickými disimiláciami (tento jav v našich rozprávkach okrajovo zaznamenáva G. Horák, 1959), inováciou a synonymitou výrazu, vlastnosťami, v ktorých sú slovenské ľudové rozprávky priam virtuózne. Najvyšším stupňom jazykovo-štylistickej, ale vlastne aj kompozičnej inovácie je trojstupňová gradácia.

Tieto svoje úvahy sa budeme usilovať potvrdiť na paralelných úryvkoch prvej a piatej motivicko-kompozičnej triády rozoberanej rozprávky:

I

1a) *Zabrali sa jedným razom všetci dvanásti do služby a prišli k jednému kráľovi.* — 1b) *Po chvíli sa zase zabrali všetci dvanásti slúžiť k tomu istému kráľovi.* (s. 81) — 1c) *Zasa sa len všetci dvanásti zabrali do služby a po starej známosti zastavili sa u toho istého kráľa.* (s. 82)

Variácie možno pozorovať v slovoslede, v konektorových prvkoch *zas/zasa, k tomu istému, u toho istého;* verzia 1c je najexplicitnejšia.

2a) *„Slávny, najjasnejší kráľ, či by ste nás nevzali do služby?"* — 2b) *„Slávny, najjasnejší kráľ, či by ste nás ešte nevzali do služby?"*

(s. 81) — 2c) *„Slávny, najjasnejší kráľ! Ešte by sme radi u vás slúžiť!“* (s. 82)

Variant 2b sa líši od 2a len konektorom *ešte*, pripomínajúcim opakovanie; verzia 2c je najinovačnejšia: je tu zmena intonačnej línie a transformácia vetnej stavby.

3a, 3b) *„Prečo nie,“ povie kráľ, „len statočne slúžte!“* (s. 81) — 3c) *„Ja nedbám,“ povie kráľ, „len mi zasa statočne slúžte!“* (s. 82)

V 3c je synonymická zmena prvej vety a konektor *zasa*, evokujúci opakovanie deja; zároveň je tu explicitné použitie zámen.

4a) *Slúžili tam do jedného roka. A keď im rok vyšiel, spýtal sa kráľ: „No, čože ste zaslúžili?“* — 4b) *Slúžili zas do jedného roka. A keď im rok vyšiel, spýtal sa ich kráľ: „No, čože ste zaslúžili?“* (s. 81) — 4c) *Znovu slúžili do roka. A keď im rok vyšiel, spýtal sa kráľ: „No, čože vám teraz dám?“* (s. 82)

Variant 4b sa líši od 4a konektorom *zas* a zámenným tvarom *ich;* verzia 4c je opäť najviac inovačná: je v nej konektor *znovu* na čele prvej vety, v ktorej sa vynecháva číslovka *jeden* (v 4a a 4b má jej použitie rytmické príčiny); posledná veta je stvárnená synonymicky.

5a) *„Slávny, najjasnejší kráľ! Dajte nám len po jednom volovi!“* — 5b) *„Slávny, najjasnejší kráľ! Dajte nám po jednej krave!“* (s. 81) — 5c) *„Slávny, najjasnejší kráľ! Dajte nám len po jednom koňovi!“* (s. 82)

V 5b sa vynecháva častica *len* (zníženie subjektívnosti); začiatok gradácie; v 5c je príprava na získanie „čarodejného pomocníka“.

6a) *Sluhovia šli do čriedy, vybrali si dvanásť pekných volov a tak sa vrátili do domu.* (s. 81) — 6b) *Sluhovia šli do čriedy, vybrali si pekných dvanásť kráv a prišli zas domov.* — 6c) *Sluhovia šli do čriedy a jedenástoria si vybrali čo najinakšie kone, ale ten dvanásty najmladší len chodil pomedzi tie kone. Hodného sa bál pojať, aby ho nezmetal, a planého, že ho neunesie.* (s. 82)

V 6b je v porovnaní so 6a príznakové poradie prívlastkov; zmeny vo výrazoch *tak/zas, vrátili sa/prišli;* predložkové spojenie *do domu* v 6a sa v 6b mení na implicitnejšiu príslovku *domov;* gradácia je ako v predchádzajúcom prípade. V 6c sa odkrýva zásadný kontrast *jedenástoria — dvanásty najmladší;* nastáva kompozičný zlom, retardácia deja, príprava nového kompozičného pásma.

Ako sa ukázalo, tretí prvok ako rozhodujúci je štylisticky najviac disimilovaný a inovovaný; ním sa uzaviera mikrokompozičné ladenie a roztvára nová rozprávačská línia.

II

1a) *„Čakaj,“ zdudre stará baba, „veď vás ja pristavím!“ a zahodí zlatú podkovu.* — 1b) *„Čakaj, veď ťa ja dostanem!“ a zahodí zlaté*

pero. — 1c) *„Čakaj, veď mi ty neujdeš!" a zahodí zlatý vlas.* (s. 86)

V 1b a 1c na rozdiel od 1a chýba uvádzacia veta, čím sa zrýchľuje tempo týchto verzií; zároveň je v nich prechod od plurálu k jednotnému číslu (skonkrétnenie, upriamenie sa na hrdinu); v úryvkoch je malebná synonymická štylizácia *(vás ja pristavím/ťa ja dostanem/mi ty neujdeš)* s expresívnym zafarbením osobných zámen; kompozičná gradácia čarodejných prostriedkov.

2a) *„Hop, koníček," zvolá Janko, „na ceste zlatá podkova. Či ju mám zodvihnúť?"* — 2b) *„Hop, koníček," zvolá Janko, „tu na ceste zlaté pero. Či ho môžem zdvihnúť?"* — 2c) *„Hop, koníček," zvolá Janko, „tu na ceste zlatý vlas! Či ho môžem zdvihnúť?"* (s. 86)

Kompozičná gradácia čarodejných prostriedkov; prefixálna variácia *(zodvihnúť/zdvihnúť);* v 2b a 2c explicitné zámeno *tu* s hovorovým koloritom a zmena modálneho slovesa.

3a, 3b) *A tátoš mu povie:* — 3c) Ø (s. 86)

Vynechanie uvádzacej vety v 3c ako prostriedok na zrýchlenie deja.

4a) *Janík skočil, podkovu zodvihol; ale dokiaľ sa s podkovou bavil, bosorka ich dobáňala.* — 4b) *Janko skočil a zodvihol pero. Vtom ich ježibaba zasa dobáňala, až sa koníkovi chvost opaľoval, čo jej pal z hrtana blnkal.* (s. 86) — 4c) *Janko zlatý vlas zodvihol, a kým sa tak bavil, bosorka im za pätami, už za chvost koňa lapala.* (s. 87)

Gradácia cez čarodejné prostriedky; stupňovanie deja a napätia stvárnené zvýšenou obraznosťou a explicitnosťou záverečných častí úryvkov; zmeny v slovoslede; synonymia *Janík/Janko, bosorka/ježibaba;* variácie slovies: v 4a a 4b je sloveso *skočil* (a navyše aj *zodvihol*), zrýchľujúce dej, v 4c len slovesný tvar *zodvihol;* vyjadrenie *ale dokiaľ sa s podkovou bavil* (4a) a *a kým sa tak bavil* (4c) pritlmuje akceleráciu deja a zvyšuje moment napätia z prenasledovania, v 4c posilnený elipsou *(bosorka im za pätami);* intonačné variácie.

5a) *„Zle je, Janko," zvolá tátoš, „vrhni na zem hrebeň!"* — 5b) *„Zle je, Janko," zvolal tátoš, „vrhni na zem šteť!"* (s. 86) — 5c) *„Zle je, Janko," zvolá tátoš, „zahoď tú sklenečku!"* (s. 87)

Gradácia čarodejných prostriedkov; synonymné sloveso a explicitné ukazovacie zámeno v 5c; okolnostné určenie v 5a a 5b; rytmické striedanie slovesných časov.

6a) *Janko pustil hrebeň, spravila sa hustá hora. Kým sa bosorka cez horu škriabala, zas na hodnom ušli.* — 6b) *Janko šteť zalúči, spravilo sa ostrô tŕňa; kým sa ježibaba cez tŕňa škrabala, ušli zasa ďaleko.* (s. 86) — 6c) *Janko sklenečku zahodil, spravilo sa veľké more. Cez more ich nemohla ďalej naháňať, musela sa vrátiť s hanbou, a ti šťastne prišli domov.* (s. 87)

Gradácia čarodejných prostriedkov; zmena slovosledu prvej vety v 6b a 6c; synonymné použitie slovies *(pustil/zalúči/zahodil);* rytmic-

ký kontrast slovesných časov; synonymita *bosorka/ježibaba/Ø* (kontext); obmena poslednej vety v 6a a 6b; zvuková variácia *škriabala/škrabala;* mutácia prídavných mien *(hustá/ostrô/veľké).* Záver 6c ruší čiastkové napätie a uzatvára ďalšie kompozično-motivické pásmo.

Pozoruhodnú kontextovú vyváženosť, ale aj jemnú mikroštruktúrnu inováciu pri nadväzovaní viet môžeme demonštrovať aj výsledkami prieskumu glutinácie, postupného pripájania viet v kompozičných triádach šiestich sujetovo-kompozičných pásem a v celej rozprávke (glutinácia je minimálna, nulová, ak je na čele vety podmet — ide o najostrejší predel medzi vetami; ďalšie stupne: predmet — 1, okolnostné určenie — 2, určité sloveso — 3, konektor — 4; pozri Mistrík, 1968, s. 11—28; 1975, s. 64—69; 1977, s. 387—392). Stupeň glutinácie celej rozprávky je 2,2. Je to symptóm pevnejšieho, splývavejšieho spájania viet; frekvenčne príznakovo sa tu na čelách viet vyskytujú slovesá, hlavné nositele dejovej dynamiky a gradácie. Hodnoty glutinácie uvedených 6 kompozičných triád: 1) 2,3; 2,3; 2; 2) 2,6; 2,5; 2,3; 3) 2; 2,1; 2,1; 4) 3,2; 1,8; 0,5; 5) 2; 2,3; 2; 6) 2,2; 2,1; 2,5. Na jednej strane je tu vzácna vyrovnanosť, signalizujúca rovnomerné spájanie viet v jednotlivých opakujúcich sa kompozičných častiach (najvýraznejšie v 3. kompozičnej triáde), na druhej strane sú tu nápadné rozdiely (najviac vo 4. kompozičnej triáde), potvrdzujúce, že tendencia inovovať vyjadrovanie a štylizáciu rozprávania nie je len vnútri vety, ako sme si to mohli overiť pri podrobnom rozbore dvoch kompozičných trojstupňových pásem, ale prerastá jej rámec, čím sa vlastne dotýka celého textu.

Pripomeňme si ďalej zásadu synonymného používania výrazov v uvedenej rozprávke pri názvoch hlavných „hrdinov" (uvádzame aj odkazovacie výrazy a prívlastky): 1) Janka, 2) jeho pomocníka tátoša a 3) ježibaby. 1: *ten najmladší, brat, najmladší, ten dvanásty najmladší, Janko, ty sprosták, ten* (veď vám je *ten* zas tu" — s. 84), *Janík, braček, on, šuhaj;* 2: *jeden koníček, ten koníček, ten tátošík, koníček môj, koníček, paripa, tá chudá prašina, tátoš, tátošík, trinásty tátošík, tátoš trinásty, môj koník;* 3: *stará baba, stará striga, bosorka, stará babka, stará bosorka, baba* (zosilnené v gradácii: *baba, baba, stará baba), ježibaba, naša stará, stará.*

Medzi charakteristickými črtami slovenskej ľudovej rozprávky sa neraz uvádza jej obraznosť, opretá o prirovnania (porov. napr. citovaný úryvok z Krčméryho). Často sa využívajú aj v rozoberanej rozprávke; ich ľudový pôvod je evidentný: Janko, akože pôjdeme, či *ako slnce,* či *ako vietor?* (s. 83); ostal hneď chudý, celý pazderím oblepený, *akoby ho za dvanásť rokov nikto nebol česal* (s. 87); *ako slnko* zaligotala sa mu do očí zlatá panička (s. 92; prirovnávacia časť je v subjektívne príznakovom postavení); plakal, nariekal neborák

ako dieťa (s. 93; o ustálených prirovnaniach v Dobšinského rozprávkach pozri podrobnejšie Mlacek, 1973, s. 23—24). Príklady na ďalšie obrazné vyjadrenia a čiastočne ustálené spojenia: *pretiekol* tých svojich bratov (s. 83); bola už tma, *že ju mohol nožom krájať* (s. 92); Tu kráľ od veľkej radosti nevedel, *ani či sedí, či stojí* (s. 93); Ako ten smutný chýr počul, *od strachu dobre z nôh nespadol* (s. 93).

Usilovali sme sa naznačiť niektoré postupy štylistickej inovácie, lyrizácie a obraznosti, ktoré presvetľujú našu rozprávku osobitným jazykovým čarom a sú svedectvom o jazykovom a umeleckom cítení ľudových tvorcov aj o pozorných zásahoch upravovateľov (najmä P. Dobšinského) do štruktúry slovenských rozprávok. A. Melicherčík (1959, s. 93) o tom výstižne uvádza: „Najšetrnejšie sa pri úpravách jednotlivých rozprávok správal a najviac rešpektoval tvorivú invenciu ľudových rozprávačov, ako aj ich jazykové zvláštnosti práve Pavol Dobšinský."

Vzrušujúci obrazný a jazykový svet našich rozprávok je nevyčerpateľným žriedlom a poučením pre jazykovú kultúru aj dnes. Svet slov, do ktorých je zaštepená krása. Pokúsili sme sa do nej nazrieť v tej rozprávke, ktorá už v názve ponúka úchvatnú metonymickú obraznosť. Jej hlavné symboly krášlia pomník Dobšinského v Drienčanoch, pripomínajúc tak jeho záslužný čin a čarovné vyžarovanie rozprávkovej poézie.

Filozofická fakulta UPJŠ
Grešova 3, Prešov

LITERATÚRA

BAGIN, A.: Autorská stratégia v texte. Slovenská literatúra, *20,* 1973, s. 54—65.

Dejiny staršej slovenskej literatúry. 1. vyd. Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1958. 319 s.

DOBŠINSKÝ, P.: Prostonárodné slovenské povesti. I. 1. vyd. Bratislava, Tatran (Zlatý fond slovenskej literatúry) 1972. 399 s.

HORÁK, G.: Z reči ľudových rozprávok. Slovenská reč, *24,* 1959, s. 73—86.

KRČMÉRY, Š.: Výber z diela. VI. Články a úvahy z estetiky a poetiky. 1. vyd. Bratislava, Tatran 1973. 278 s.

MELICHERČÍK, A.: Pavol Dobšinský. Portrét života a diela. 1. vyd. Bratislava, Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry 1959. 212 s.

MIKO, F.: Od epiky k lyrike. Štylistické prierezy literatúrou. 1. vyd. Bratislava, Tatran 1973. 293 s.

MISTRÍK, J.: Z kvantitatívneho výskumu lexiky slovenskej ľudovej piesne. Slovenská reč, *32,* 1967, s. 328—335.

MISTRÍK, J.: Kompozícia jazykového prejavu. 1. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1968. 176 s.

MISTRÍK, J.: Exaktná analýza Maríny a Detvana. In: Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského. Philologica. *21.* Red. E. Pauliny. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1969, s. 85—92.
MISTRÍK, J.: Štruktúra textu. 1. vyd. Bratislava, Metodicko-výskumný kabinet Čs. rozhlasu 1975. 93 s.
MISTRÍK, J.: Štylistika slovenského jazyka. 2. vyd. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1977. 450 s.
MLACEK, J.: Frazeológia v rozprávkach Pavla Dobšinského. Kultúra slova, *7,* 1973, s. 19—25.
PROPP, V. J.: Morfológia rozprávky. 1. vyd. Bratislava, Tatran 1971. 189 s.

Zlatý hlahol slova

IMRICH VAŠKO

Životný zápas Pavla Dobšinského dosiahol vrchol v čine, ktorý súvisí s organizačnou a edičnou prípravou vydania slovenských ľudových rozprávok: najprv v spolupráci s Augustínom Horislavom Škultétym to bola zbierka *Slovenské povesti* (1858—1861) a za ňou *Prostonárodné slovenské povesti* (1880—1883). Umeleckosť a pôvodnosť slovesného umenia nášho ľudu — to bol a je práve Dobšinského vklad, služba literatúre. Štúrovci v ňom videli a rozvili duchovný kvet národného génia. Pramienok slovenčiny sa tu rozrástol na potoky a rieky, čo niesli na svojej hladine obraz toho, kto po staročia žil ťažký údel človeka v tejto zemi.

A odvtedy klenotná reč Dobšinského rozprávok v nás znie a nedoznie. Koluje v žilách umelcov slovenského slova.

Pavol Dobšinský a bohatá škála ľudového umenia inšpirovali básnika Milana R ú f u s a na napísanie KNIHY ROZPRÁVOK (Bratislava, Mladé letá 1975). Ide o ojedinelé dielo v našej súčasnej literatúre, jedinečné svojím významom a tvarom. Dovršuje tak úsilie tvorcu, očareného magickou hĺbkou rozprávky. Cezeň vedú cesty Rúfusovho života a poézie, lebo obsahuje tiež to množstvo poznania a lásky, tú zázračnú podobu čistého a plného slova. Básnik ho vydoloval z hlbín rodnej zeme, zo sna a krásy. Milan Rúfus ním prenáša do našich čias umelecký odkaz slovenského ľudu. Tento vzťah básnika k spoločnosti a k živým tradíciám svojho národa zakomponúva v autorovom hesle do pripravovaného Slovníka slovenskej literatúry jeho pôvodca Viliam Turčány: „Dielo, vychádzajúce od začiatku z ľudovej slovesnosti, sa ďalej zaokrúhľuje práve pri tomto zdroji a vydáva prekrásny plod v Knihe rozprávok." (1978, s. 68).

U Rúfusa dôverný vzťah k ľudovému umeniu, k piesni a rozprávke, sa prekrýva s vlastným ľudským a básnickým osudom. Jeho básnická a kriticko-esejistická tvorba je ustavičným zápasom slova a o slovo, odkrývaním prameňov životných istôt a hodnôt človeka, národa, ľudstva. Je to úsilie stavajúce sa celým bytím proti rúcaniu zákonov mravnosti a harmónie, je to hľadanie a nachádzanie niečoho pevného, o čo by sa človek mohol oprieť tak dnes, ako aj v budúcnosti. Na tomto fundamente vyrastá básnický domov, aktívny humanizmus, sociálny náboj Rúfusových básní. Pokora pred dieťaťom a detstvom spolu s vierou v robotného človeka tvorí jednotu Rúfusovej tvorby aj v Knihe rozprávok, určenej dospelým i deťom. Ako sám povedal v rozhovore s Jánom Poliakom: „... tu som sa naozaj snažil nevytvoriť poéziu špeciálne detskú. Chcel som to viesť práve po onom rozhraní, presahujúc i do jedného i do druhého." (1975, s. 1 a 6). Univerzálnosť viacvrstvovej i mnohoznačnej výpovede otvára v jeho vývine novú výrazovú kvalitu a aj nové horizonty básnenia.

Rozprávky v ústnom a knižnom podaní vypĺňajú teda Rúfusovo kredo života a tvorby. Počul ich rozprávať z úst starých i vlastných rodičov. V dospelom veku sprevádzala ho v tomto čarovnom svete dobra a spravodlivosti, pravdy a fantázie maliarova ruka, štetec národného umelca Ľudovíta Fullu, ktorého má básnik nadovšetko rád. Z lásky k jeho veľkej osobnosti a umeniu vyznal sa v eseji aj básni (porovnaj: Človek, čas a tvorba, 1968; O literatúre, 1974; Hudba tvarov, 1977). Konkrétne básnické vyznanie slovenským rozprávkam uložil do všetkých svojich básnických zbierok (od *Až dozrieme,* cez *Zvony, Stôl chudobných* až po ostatné texty k fotografiám Martina Martinčeka, ako sú *Ľudia v horách, Koliska, Hora*). Nadto v eseji *Sobotné večery,* pôvodne publikovanej v časopise Zlatý máj (1958), sa takto prihlásil k rozprávkam a prostonárodným povestiam Pavla Dobšinského: „Toľko ľudskej lásky bolo v rozprávke, že sa jej ušlo aj veciam. Taká bola moja materská škola poézie. Takéto boli sobotné večery. Večery rodnej reči, ľudskosti, krásy a fantázie. Lebo rozprávka je báseň, napísaná v šťastnej chvíli a zdokonalená za storočia zástupmi neznámych." (1968, s. 64).

Ale odhodlanie pretaviť Dobšinského rozprávky do básnického tvaru rástlo a mocnelo u Rúfusa aj v dotykoch s milovanými básnikmi: Františkom Halasom a Františkom Hrubínom. Obidvaja ho utvrdili v tom, že sa neprestal zaujímať — povedané jeho slovami — o ťažké veci človeka a že neprestal tvoriť — opäť jeho vlastnými slovami — v dotknutí i s bolesťou i s krásou.

Dozaista: svoje urobila aj výzva a prosba zároveň zo strany vydavateľstva Mladé letá — v osobe Maše Haľamovej —, aby sa po pretlmočení Hrubínových *Dvakrát sedem rozprávok* (1966) dal do básnic-

kej práce na Dobšinského rozprávkach. A tak sa i stalo. Z Rúfusovej dielne pochádza prvá kniha rozprávok, po ktorej bude nasledovať druhá.

Slovom, projekt novej inšpirácie a formy má tak nielen svoje „dejiny", ale aj trvalú platnosť a logiku vo vývine básnickej osobnosti Milana Rúfusa. Priťahovala ho krajina a rod chudobných, ich odveké súžitie; ľudskosť žitého i sila snového, vznešeného.

Kniha rozprávok prichádza s originálnym rukopisom poetického folklóru, pričom úžitok majú obidve strany. Dospelý aj detský čitateľ je vťahovaný do epicentra jednotlivých príbehov, v ktorých vystupujú rozprávkové bytosti z Dobšinského umeleckej predlohy. Milan Rúfus sa však neuspokojuje s prepisom, či prebásnením známej látky. Volí vlastné riešenia a vyberá si z nej také motivické jadrá a posuny, čo povedú k utvoreniu nových, myšlienkovo i esteticky sugestívnych textov, k osobnej a nadosobnej výpovedi básnika. *Kniha rozprávok* — opakujeme zhodne s názorom kritiky — je „celkom novým tvarom, v ktorom tvorivo rozvinul básnickú koncepciu rozprávky. Je to prirodzené, pretože Rúfus už sám podnet, východiskový text, chápe ako text poetický." (Pifko, 1977). Milan Rúfus v *Knihe rozprávok* teda odvíja základný dej vybratých Dobšinského rozprávok, dávajúc im vlastný výraz a symboliku. Sú to básnické variácie, kde hudba slov ostáva a menia sa len registre; tu rytmus, tam sloha a rým. Sociálna a etická osnova vypovedaného v tejto knihe presne zapadá do rámca obrazu celej Rúfusovej poézie, ktorá sa bytostne upína k človeku a jeho práci, bolesti aj radosti, k milovanej zemi a hodnotám života. Zápas o dobro v ľuďoch a ich spravodlivý údel odohráva sa pred naším zrakom na pôde každej básnickej rozprávky. Raz je to problém ľudského šťastia a družnosti, inokedy zasa lásky a zloby, chudoby a bohatstva, žiaľu i pýchy, harmónie múdrosti a krásy, dobroty aj nehy. Už v prvej z nich básnik hovorí o tomto „vyššom princípe" ľudskej podstatnosti, o spájaní človeka so svetom a vecami: *Pamodaj, moja slúžtička, / pamodaj šťastia tebe. // Za všetku tvoju dobrotu, / čo v ľudskom srdci drieme. / Že nadostač jej bolo tu / i pre tie veci nemé.* Slovo básnika ako kľúč odomyká symbol zlatej muziky, čo na slobode ako kométa bude svietiť všetkým ľuďom, takisto tajomstvo čarovného mlynčeka, ťažkej a ďalekej kráľovičovej púte za milou, dobrej i nežnej Ľudmilky a jej premien z lásky, ľakavého brata Zlatovlásky. Rúfus — ďalej — inštrumentalizuje dané epické témy a inovuje ich vyznenie: či je to úsmevný Mechúrik Koščúrik s kamarátmi alebo humorný Laktibrada, prefíkaný a príučný čert, no a rozvážny a šťastný bača. Podobenstvo o troch práčkach prináša na konci takéto posolstvo: *Tak málo občas k dobru stačí. / Bochníček chleba so soľou. / Ba už i kvások, zarobený / do ľudských sŕdc a mozoľov. // Už i ten kvások, čo tak ti-*

chb / v mladučké cesto narastie. / A poradí si s krutou pýchou, / nešťastie zmení na šťastie. Posledné tri rozprávky — *Panna z rosy počatá, Sestrička, O tátošíkovi* — akoby samy završovali veľkosť a substanciu Rúfusovej *Knihy rozprávok.* Ich slovo sa počalo zo života pravdy a pravdy života. Vznáša sa nad nimi ako chorál ľudskej nepokorenosti, sily, odvahy žiť a prežívať: *Len jediné nás drží na zemi: / že sa vie v ľuďoch nabrať toľko lásky.* A vo veršoch poslednej rozprávky vydáva básnik svedectvo o sebe: *k tichosti sklonený ako ten klas.* V tomto bode sa zrkadlí celé lyrické ja Rúfusovej nesmierne krásnej poézie.

Cennou devízou básnickej tvorby Milana Rúfusa býva jej premyslená kompozičná práca. Komponovanosť, chápanie básne, zbierky, knihy ako celku dáva ráz celistvosti a ich významovej i tvarovej jednoty. Rúfus v *Knihe rozprávok* položil dôraz na vyváženie a striedanie epického pásma s lyrickými akordmi. Tie majú charakter koncentrovanej básne, ktorá je príhovorom i rozhovorom s dcérkou Zuzankou. Jej básnik venoval svoje dielo, s ňou sa zhovára a ponára do vnútra rozprávky, stotožňuje sa s detským videním sveta. I na malej plôške týchto krištáľových básničiek autor vie povedať toľko objavného o rodokmeni národa a pokladoch jeho kultúry, že s obdivom čítame a prijímame tie tváre našich predkov a tú očarujúcu pieseň zakliatu v najprostejšom slove. Za všetkým tkvie hlboká láska k dieťaťu i k človečenstvu: *A zaleje ma jas, ach, taký jas, / keď z tvojich očí, / včielok túlavých, / rinie sa na mňa medom úľavy / belasá večnosť človekových jarí. / Len takto sa smiem pozrieť na teba.* Záverečnou básňou *Knihy rozprávok — Pozdrav Pavlovi Dobšinskému* — básnik vyjadruje hold tomuto nepochybne významnému dejateľovi slávnej štúrovskej generácie, hlavnému hýbateľovi a realizátorovi myšlienky zachrániť nehynúce umenie slovenského ľudu budúcim pokoleniam.

Jazyk v *Knihe rozprávok* je z rodu najtvorivejších v slovenskej literatúre. Milan Rúfus tu rozkolísal všetky zvony poézie. Odliali ich ruky majstra. (O najdôležitejších výrazových dominantách Rúfusovej knihy hovorí Albín Bagin v príspevku *Buď spravodlivosť tvoja, rozprávka.* Pozri: Bagin, 1976, s. 422.)

Dobšinského *Prostonárodné slovenské povesti* a *Kniha rozprávok* od Milana Rúfusa sú onými blížencami jednej jednoty, sna a skutočnosti, zeme a človeka, života a poézie.

A takými aj zostanú: skutočným darom tvorcu i hlbinným znakom umenia.

Filozofická fakulta UPJŠ
Grešova 3, Prešov

LITERATÚRA

BAGIN, A.: Buď spravodlivosť tvoja, rozprávka. Zlatý máj, *20,* 1976, s. 422.
PIFKO, H.: Slovenská literatúra pre deti a mládež 1976. Slovenské pohľady, *93,* 1977, č. 4, s. 47.
POLIAK, J.: Návraty Milana Rúfusa (S básnikom o detstve, rozprávkach a iných veciach). Matičné čítanie, *8,* 1975, č. 11, s. 1 a 6.
RÚFUS, M.: Človek, čas a tvorba. Bratislava, Smena 1968, s. 64—65.
RÚFUS, M.: O literatúre. 1. vyd. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1974. s. 139—141.
RÚFUS, M.: Kniha rozprávok. 1. vyd. Bratislava, Mladé letá 1975. 128 s. (Ukážky cit. z básní: Pamodaj šťastia, s. 15; Tri práčky, s. 104; Sestrička, s. 120; O tátošíkovi, s. 124; Ako to bolo v rozprávke, s. 47).
RÚFUS, M.: Hudba tvarov. Bratislava, Tatran 1977. 115 s.
TURČÁNY, V.: Zo Slovníka slovenskej literatúry — Milan Rúfus (heslo). Romboid, *13,* 1978, č. 1, s. 67.

ROZLIČNOSTI

Protikladné významy spojenia slabá stránka niekoho

V Slovníku slovenského jazyka (IV. zv., s. 109) sa spojenie *slabá stránka* vysvetľuje pri prídavnom mene *slabý* synonymom slabosť. Na tej istej strane sa slovo *slabosť* vykladá (v príslušnom význame) ako „povahová chyba, slabá stránka". Spojenie *slabá stránka* ako ani jednoslovné pomenovanie *slabosť* však nedávajú vždy zmysel „povahová chyba", resp. „nedostatok niečoho". Ak si ich všimneme vo vetách ako *Šport je mojou slabou stránkou (slabosťou)* alebo *Hudba je jeho slabou stránkou (slabosťou),* musíme pri nich pripustiť dvojaký výklad. 1. Slabá stránka, slabosť tu môže značiť zraniteľné mies o (slabinu) v zápornom zmysle, v zmysle nedostatku niečoho. Pri konkrétnej vete *Šport je mojou slabou stránkou* to značí, že autor výpovede sa v športe nevyzná, že nešportuje, že má napr. v škole zlú známku z telesnej výchovy. Podobne možno interpretovať vetu *Hudba je jeho slabou stránkou* (nevyzná sa v nej, nie je vzdelaný v hudbe, nehrá na hudobnom nástroji ap.). 2. Slabá stránka, slabosť môže však v uvedených vetách mať celkom odlišný, priam protichodný význam: aj tu možno hovoriť o zraniteľnom mieste, ale v kladnom zmysle, v zmysle záľuby, dobrého vzťahu k niečomu. Ak je šport slabou stránkou niekoho, môže to značiť, že príslušný človek má veľmi rád šport, že mu dáva prednosť, že sa v ňom vyzná. Aj vete *Hudba je jeho slabou stránkou* možno rozumieť podobne: hudba je jeho záľuba, je k nej ci-

tovo viazaný, hudbe dáva prednosť pred iným ap.; prirodzeným dôsledkom takéhoto vzťahu je to, že ten, koho je hudba slabou stránkou, dobre sa v nej vyzná — a to je práve opačný, protikladný význam s uvedeným prvým významom. Spojenie *slabá stránka* sa v takomto použití významovo zbližuje so spojením *silná stránka,* ktoré nie je natoľko ustálené, ale celkom bežné a zrozumiteľné práve v opozícii k spojeniu slabá stránka (v prvom význame). Ak o niekom povieme, že hudba je jeho silnou stránkou, celkom jednoznačne tomu rozumieme tak, že sa v nej dobre vyzná. Ako sme zistili, k tomuto významu sa blíži aj druhý význam spojenia *slabá stránka.*

O tom, v akom význame sa spojenie *slabá stránka* konkrétne použilo, rozhoduje kontext, rečová situácia, často aj intonácia. Tak je to však aj pri iných lexikálnych jednotkách.

Spojenie *slabá stránka* má už znaky frazeologického spojenia, t. j. je pevne ustálené a má obrazný charakter (v Slovníku slovenského jazyka sa ešte neposudzuje ako frazeologizmus). Špecifickosťou frazeologického spojenia *slabá stránka* je práve to, že so súvzťažným spojením *silná stránka* vstupuje raz do antonymického, protikladného vzťahu a raz do vzťahu významovej blízkosti, synonymie. Ľudské myslenie často prebieha v protikladoch. Asociácie podľa kontrastu ukazujú na zviazanosť slov v systéme jazyka, preto aj pri spojení *slabá stránka* sa nám na základe takéhoto kontrastu vynorí spojenie *silná stránka.* Ak povieme o niekom, že humor alebo pamäť je jeho slabá stránka, o inom zasa — na základe možnosti vyjadriť protiklad — konštatujeme, že humor alebo pamäť je jeho silná stránka, t. j. že ten človek má zmysel pre humor alebo má dobrú pamäť. Antonymické vzťahy neutvárajú teda iba jednotlivé slová, ale často aj celé frazeologické jednotky. Také sú napr. protikladné vyjadrenia *dať sa na dobrú cestu — dať sa na zlú cestu; spomínať niekoho v zlom, po zlom — spomínať niekoho v dobrom, po dobrom; mať zlé svedomie — mať čisté svedomie.*

Spomínaná významová blízkosť spojenia *slabá stránka* so spojením *silná stránka* vzniká — ako sme to ukázali — sekundárne, na základe významu „záujem, záľuba, slabôstka".

M. Pisárčiková

Lapichvost, ale žabykláč

Pri jednom i druhom z uvedených expresívnych podstatných mien sa treba pristaviť. Pri prvom preto, že je zriedkavé (nie dosť známe) a ako také ho chceme tu i zaregistrovať, a pri druhom zato, lebo sa kde-tu váha pri jeho pravopise. Prvé pomenúva osobu, druhé nástroj.

Podstatné meno *lapichvost* sme si poznačili v preklade Cervantesovej novely *Kohútik a Striháčik* (pozri Miguel Cervantes: Príkladné novely. Preložil Vladimír Oleríny. Bratislava, Tatran 1972, s. 134). — Našu úlohu vysvetliť význam tohto slova uľahčuje to, že sa jeho pomenovacia hodnota v doklade názorne opisuje.

[Šuhaj podučený v umení, ktoré sa charakterizuje ako kupovanie za päť prstov, rozpráva zlodejskou rečou, s prvkami zlodejského argotu. Podaktoré výrazy dodatočne vysvetľuje]: *Nuž ráčte teda vedieť, vážené panstvo, že lapichvost je zlodej ťažných zvierat, prepláchnuť hrdlo znamená piť pri mučení vodu cez šatku, híkači sú, pekne prepytujem, somáriky ...*

Zložené podstatné meno *lapichvost* sa zaraďuje medzi tie expresívne zložené podstatné mená, ktorých prvým slovotvorným základom je sloveso. Uvádzame z nich len tie, ktorých slovesná časť je zakončená na *-i* a pomenúvajú osoby, napr. *lapikurka, prepiduša, trubiroh, lomidrevo (Lomidrevo), miesiželezo (Miesiželezo), valibuk (Valibuk), Valizlosť, pudivietor, vrtihlav, vrtichvost.* Ich prvá slovotvorná časť súvisí so základným tvarom rozkazovacieho spôsobu (porov. *meľhuba, Hrajnoha)* a druhá je podstatné meno označujúce vec, ktorú príslušná činnosť zasahuje. Motivácia vzniku takýchto charakterizačných podstatných mien je naporúdzi. Podľa nej význam podstatného mena *lapichvost* možno rozviesť do opisu „ten/taký, čo lapá (= kradne) chvosty" čiže v danom prípade zlodej somárov a v širšom zmysle potom zlodej nielen ťažných zvierat, ale i dobytka vôbec (porov. z roľníckeho slangu *má šesť (osem ...) chvostov*).

Táto skupina expresívnych (citovo príznakových, takmer napospol negatívne charakterizujúcich) podstatných mien je živá, produktívna. Podľa daného slovotvorného modelu možno tvoriť ďalšie podstatné mená (porov. charakterizačné meno *oklamsmrť*). V ich prvej (slovesnej) časti, ak má na konci *-i,* sa vždy píše mäkké *-i.* Poradie slovotvorných častí je: slovesná časť + menná časť.

Naproti tomu v expresívnych podstatných menách druhej našej skupiny, medzi ktoré sa zaraďuje zložené podstatné meno *žabykláč* označujúce nástroj („nanič nožík/nôž"), je poradie slovotvorných častí opačné: najprv substantívny základ a až potom slovesný základ. Také sú napr. *kuryplach, konidráč, ľudožrút, medveďobijca.* Význam takýchto podstatných mien interpretujeme opisom „ten/taký, čo žaby kole; ten/taký, čo kury plaší; ten/taký, čo medvede zabíja". Príklady ukazujú, že prvá časť zloženiny je alebo substantívum tvrdého zakončenia vo 4. p. množ. čísla *žaby, kury,* alebo podstatné meno pripojené spájacou hláskou (morfémou) *-i-,* resp. *-o-: kon-i, ľud-o, medveď-o.* Ako vidieť, slová *žabykláč, kuryplach* tvoria osobitné prípady tejto skupiny. V nich totiž nie je spájacia morféma *-i-,* lež *-y*

ako prípona 1. a 4. p. množ. čísla: *žaby—klať→žabykláč; kury—plašiť →kuryplach.* Píšu sa s ypsilonom na konci prvej slovotvornej časti.

Obidva druhy uvedených zložených podstatných mien majú spoločné to, že vznikli zo slovesných väzobných skladov (syntagiem). Prvá skupina, do ktorej sa zaraďuje *lapichvost,* zrazením skladu *lapať/lapiť chvost(y),* druhá skupina — ako je *žabykláč* — zrazením skladu *žaby klať* a pripojením činiteľskej prípony *-(á)č.*

Treba pripomenúť, že podstatné mená *žabykláč (kuryplach)* sú málopočetným, no výrazným typom druhej skupiny. Ukazuje sa to aj na ich pravopisnej podobe.

Pravopisný rozdiel medzi výrazmi *lapichvost* (s mäkkým *-i-)* a *žabykláč* (s tvrdým *-y*) je dôsledok ich odlišnej slovotvornej štruktúry.

G. Horák

Výslovnosť mien typu Heyduk

Jedna bratislavská ulica je pomenovaná po českom básnikovi a spisovateľovi, priateľovi Slovákov Adolfovi Heydukovi. Výslovnosť názvu tejto ulice je nejednotná. Jedni názov *Heydukova ulica* vyslovujú *Hejdukova ulica,* druhí zasa *Hajdukova ulica.* Ako sa má správne vyslovovať názov tejto ulice, resp. meno českého spisovateľa Heyduka?

V mene *Heyduk* podobne ako v menách *Zeyer, Heyrovský, Deyl* a i. je nezvyčajná skupina samohlások, zaznamená písmenami *ey.* Skupina *ey* pripomína samohláskové spojenie *ei,* ktoré je bežné v menách nemeckého pôvodu a číta sa v našom prostredí zjednodušene ako *aj.* Takéto mená sa vyskytujú aj u nás. Zo slovenskej literatúry poznáme mená *Reisel, Veigl, Klein-Tesnoskalský, Kleinschnitzová,* z maliarov možno uviesť mená *Weiner-Kráľ, Weiss-Kubinčan,* z českej literatúry mená *Seifert, Hoffmeister* a i. Vo všetkých týchto menách sa skupina *ei* správne číta ako *aj,* t. j. *Rajsel, Vajs* a pod. Je pochopiteľné, že skupina *ei* sa číta zjednodušene ako *aj* i v nemeckých zemepisných názvoch, napr. *Weimar* (vysl. *vaj-*), *Heidelberg* (vysl. *haj-*) a pod.

Vplyvom výslovnosti nemeckých mien, zemepisných názvov a pod. so spojením *ei* sa aj skupina *ey* napr. v menách Slovanov nesprávne číta ako *aj.* No správna výslovnosť je tu *ej.* Preto mená *Heyduk, Zeyer, Heyrovský, Deyl* a pod. správne čítame *Hejduk, Zejer, Hejrovský, Dejl* a pod. Aj meno poľského spisovateľa *Reymonta* sa vyslovuje *Rejmont.* V niektorých menách germánskeho pôvodu sa však skupina *ey* číta ako *aj,* napr. *Frey* (vysl. *Fraj*).

Správne čítanie skupiny *ey* sa odrazilo aj v pravopise niektorých slov. Napr. v slove *vejmutovka,* ktoré sa používa v lesníckom slangu na označenie istého druhu borovice, sa odráža správna výslovnosť

skupiny *ey*, ktorá je v botanickom názve *borovica Weymouthova*. Aj zemepisný názov *Bejrút* sa píše podľa výslovnosti. No v zemepisnom názve *Reykjavík* sa zachováva v písme skupina *ey* a číta sa *ej* (vysl. *rej-*).

Meno *Heyduk* sa teda správne vyslovuje *Hejduk*, názov *Heydukova ulica* ako *Hejdukova ulica*. Podobne sa správne vyslovuje meno *Zeyer* ako *Zejer*, *Heyrovský* ako *Hejrovský*, *Reymont* ako *Rejmont* a i. Výslovnosť *Hajduk*, *Hajdukova ulica*, *Zajer* a pod. je nespisovná.

K. Palkovič

SPRÁVY A POSUDKY

O slovenčine pre Neslovákov

(Ján Stanislav: Slowakische Grammatik. Bratislava, Slovenské pedagogické nakladateľstvo 1977. 190 s.)

Dlho pripravovaná nemecky písaná gramatika slovenčiny konečne vyšla v SPN ako učebnica pre cudzincov, „určená cudzincom, študentom-slavistom i zahraničným lingvistom, ktorí sa zaujímajú o slovenčinu ako o cudzí jazyk", ako sa píše na záložke knihy. Podľa našej mienky však nejde o učebnicu. Autor podáva gramatický systém súčasnej spisovnej slovenčiny (miestami pripája aj stručné historické poznámky).

Dosť obšírne sa píše o hláskovom sklade slovenčiny, ďalej sa takmer vyčerpávajúco podáva morfológia, napokon dosť skúpo sa predkladajú poznámky zo syntaxe. Škoda, že sa postupuje opisne, ako v každej slovenskej gramatike pre Slovákov, a že sa nepoužíva metóda konfrontácie dvoch jazykov. Iba v syntaxi sú náznaky tejto metódy, napr. v kapitolke *Das deutsche man* na s. 184.

Osobné záujmy autora, známeho historika slovenského jazyka a slavistu, sa až preexponovane prejavujú v úvodných kapitolách na s. 13 až 45, najmä pri úvahe o forme kultúrnej reči na Veľkej Morave.

Očividných chýb v materiáli niet, ale na dosiahnutie vytýčených cieľov informatívnej príručky pre slavistov citeľne chýbajú kapitolky o slovnej zásobe.

J. Ružička

Populárna knižka o matematike

(M. Jelínek: Množiny. 1. vyd. Bratislava, SPN 1977. 128 s.)

Hádam už aj do vedomia najširších vrstiev našej spoločnosti prenikla myšlienka, že moderná spoločnosť čoraz viac potrebuje ľudí s matematickým

vzdelaním. Posudzovaná knižočka vychádza v ústrety všetkým, čo „chcú byť jednoduchým a zrozumiteľným spôsobom informovaní o tzv. modernizácii vo vyučovaní matematiky" (s. 7), alebo skrátene a zjednodušene, čo sa chcú poučiť o množinách. Pojem množiny je v ostatnom čase ústredným pojmom vo vyučovaní matematiky a okrem školopovinných detí sa istým spôsobom zaujímajú oň aj rodičia. Príručka chce o tzv. množinovej matematike informovať predovšetkým rodičov. No nielen informovať, ale ich aj povzbudiť, aby sa modernizácie vyučovania matematiky nebáli a so záujmom ju sledovali.

Zaiste je metodicky správne, ak sa hneď po predhovore venuje pozornosť problémom terminológie. Kapitolku *Otázky terminológie* treba chápať predovšetkým ako pokus rozptýliť u záujemcov o matematiku obavy z používania cudzích slov (bolo by vhodnejšie hovoriť o prevzatých termínoch, lebo ide o to, že na pomenovanie matematických pojmov sa dosť často používajú termíny prevzaté z iných jazykov, najmä slová s grécko-latinským základom, lenže argumentácia v prospech prevzatých pomenúvacích prostriedkov nie je ani presvedčivá a z hľadiska terminologickej teórie ani celkom presná. Pri dvojici *vzťah — relácia* sa vyzdvihujú prednosti prevzatého termínu a argumentuje sa tým, že domáci termín sa používa v bežnej reči v najrozmanitejších významoch, kým v matematike „potrebujeme slovo, ktoré jednoznačne zodpovedá istej definícii, ktorá vymedzuje matematický pojem. Preto aj v tejto príručke často používame cudzie slová na označenie presných matematických pojmov" (s. 9). Takáto argumentácia nevystihuje pravý stav veci, lebo domáci termín (slovo) *vzťah* sa nepoužíva v najrozmanitejších významoch, lež iba v jednom výname (aj Slovník slovenského jazyka uvádza pri hesle *vzťah* len jeden význam), no v najrozmanitejších súvislostiach a situáciách. Do vzťahu sa dostávajú ľudia, veci, javy atď. a použitie slova *vzťah* vždy signalizuje, že niekto alebo niečo je v nejakej súvislosti s niečím. Okrem toho prevzaté slovo *relácia* má viac významov (pozri SSJ III, s. 722) podobne ako aj slová *funkcia, operácia* a i. Presnosť matematického pojmu teda nie je podmienená tým, že sa na jeho pomenovanie použije prevzatý termín. Napokon aj v príručke sa celkom správne konštatuje, že „týmto slovám (rozumej prevzatým termínom) treba rozumieť tak, ako udáva definícia" (s. 9). Ak sa teda náležité pochopenie pojmu a jeho používanie má oprieť o definíciu, potom naozaj nie je rozhodujúce, či sa na pomenovanie použije domáci alebo prevzatý pomenúvací prostriedok, lebo za uvedeného predpokladu ktorýkoľvek z nich môže pomenúvaciu funkciu splniť rovnako. Uvedené námietky vonkoncom nesmerujú k tomu, aby sa do matematickej terminológie namiesto prevzatého termínu *relácia,* ktorého postavenie v matematickej terminológii je nesporné (porov. aj termíny *antisymetrická relácia, symetrická relácia, zložená relácia, reflexívna relácia* a i.), zaviedol domáci termín *vzťah.* Zacieľujeme ich proti rozširovaniu a upevňovaniu falošnej predstavy, že presnosť pojmov sa môže dosiahnuť iba pomocou prevzatých termínov.

Matematické termíny použité v príručke (základné z nich sú zachytené v registri na s. 126) vyhovujú jazykovým kritériám a zväčša sa aj zhodujú s termínmi ustálenými v terminologickom slovníku *Matematická terminológia* (SPN 1975). Jestvujúce rozdiely v dvojiciach *podmnožina — podmnožina množiny, prienik — prienik množín, vlastná podmnožina — vlastná podmnožina množiny* (kratšie varianty uvádza posudzovaná príručka) sa dajú pochopiť

na základe toho, že príručka je monotematická, zaoberá sa iba množinami, a tak sa pravdepodobne predpokladá, že termín *množina* by sa vo viacslovných termínoch typu *podmnožina množiny* pociťoval ako nadbytočný. Oveľa ťažšie sa chápu rozdiely vo vymedzení toho istého pojmu. Napr. pojem *disjunktné množiny* sa definuje slovami „dve množiny, ktoré nemajú spoločný prvok, sú disjunktné" (s. 45), ale v príručke *Matematická terminológia* je takáto definícia: „množiny, ktorých prienik je prázdna množina" (1. vyd., s. 7). V podobných prípadoch iba matematik môže dokázať vecnú totožnosť definícií, ak sú naozaj totožné, no nematematikovi rozmanitý výklad toho istého pojmu naisto prekáža. Týmto problémom sa treba zaoberať preto, lebo vydavateľstvo má možnosť a hádam aj povinnosť vyžadovať jednotné chápanie a rovnaké interpretovanie pojmov v publikáciách z toho istého odboru.

Aj v publikácii *Množiny* sú zreteľné niektoré špecifické jazykové črty matematických textov (upozornilo sa na ne v posudkoch iných matematických textov — pozri napr. KS, *10,* 1976, s. 317—318). V súvislosti s touto príručkou (ale nie iba s ňou) možno ešte podotknúť, že v matematickej terminológii nie sú výnimkou termíny, ktoré sa z hľadiska bežného vyjadrovania pociťujú ako protirečivé, napr. termíny *množina s jedným prvkom* (s. 24), *prázdna množina* (s. 25). Prijať a pochopiť sa dajú prostredníctvom tézy, že množina je bez ohľadu na počet prvkov „jeden matematický objekt" (s. 26). Napokon sami matematici pripúšťajú, že hovoriť napr. o Mesiaci ako o množine je „čudné", keďže ide o jednotlivinu (porov. na s. 24).

Text príručky *Množiny* je z jazykovej stránky pripravený starostlivo, len miestami badať mechanickú vecnú i jazykovú závislosť od predlohy (príručka je preložená z češtiny). Napr. formuláciu *... príručky, ktorá veľmi elementárne uvádza ... poznatky o množinách* (s. 10) sa žiada aj za cenu nezhody s originálom upraviť povedzme takto: *príručky, ktorá uvádza veľmi elementárne poznatky o množinách,* prípadne v zhode s originálom, ale voľnejšie takto: *príručky, ktorá veľmi jednoducho* alebo *jednoduchým spôsobom uvádza ...* Zjednodušiť a zdynamizovať sa dajú vyjadrenia *zvykli pokladať* (s. 12), *zvykneme znázorňovať* (s. 54) — porov. *pokladali* al. *spravidla pokladali, znázorňujeme* al. *niekedy, obyčajne znázorňujeme.* Úsilie o doslovnú zhodu s východiskovým textom nie je na mieste ani vo vyjadreniach typu *kladné porozumenie* (s. 6). V súvetí *... ktorý už dávnejšie vyšiel zo školy a zo školskej tradičnej matematiky už nie málo pozabudol* (s. 7) nie je náležitá podoba *pozabudol* (správ. *už nemálo pozabúdal* alebo *zabudol);* slovesom *pozabudnúť* sa totiž vyjadruje jednorazový nečlenený dokonavý dej a význam „na chvíľku, na istý čas zabudnúť", kým v danom kontexte treba vyjadriť význam „postupne zabudnúť (= pozabúdal)" alebo význam „celkom zabudnúť (= zabudol)".

Naostatok nastoľujeme požiadavku vystrojiť podobné príručky dôslednejším a bohatším registrom (porov. nejednotnosť v položkách *asociatívna vlastnosť — dvojica usporiadaná, komunikatívna vlastnosť — množiny disjunktné* a i.). Zdá sa, že nenáležité spracovanie registrov ako dôležitých častí publikácií je priam chronickým nedostatkom v publikáciách vydávaných takmer vo všetkých našich vydavateľstvách.

I. Masár

Preklad z antiky s problémami

(Xenofón z Efezu: Efezský príbeh o láske. Preložil a doslov napísal Daniel Škoviera. Bratislava, Tatran 1977. 104 s.)

Preklady z antickej gréckej a rímskej literatúry sú v slovenčine dosť vzácne. Preto sme si so záujmom prečítali jeden z prvých antických románov z 3. storočia n. l. od Xenofonta z Efezu v preklade mladého slovenského klasického filológa Daniela Škovieru. Preklad je starostlivý, plynulý, ale skutočný umelecký zážitok z diela niekedy ruší doslovné, filologické tlmočenie starogréckeho originálu. Nazdávame sa totiž, že aj v prekladoch z antiky, najmä v umeleckej literatúre treba mať na zreteli aj umeleckú stránku diela (aj preklad je umelecké dielo) a netreba sa báť rozbiť dlhé súvetie, nahradiť grécku (latinskú) väzbu (napr. väzbu s príčastím) domácou konštrukciou (vedľajšou vetou), zmeniť čas, ako si to žiada kontext, skrátka uplatniť všetky osobitosti národného jazyka.

V písaní antických vlastných mien je u nás nejednota. V našom prípade sa to týka písania zložky *th* a *rh* (aspirovaného *t* a *r*) a spoluhlásky *c*, resp. *k* v gréckych osobných a zemepisných menách. Prekladateľ sa rozhodol písať známe mená bez aspirácie, t. j. s jednoduchým *t* a *r*, ale nedôsledne. Píše napr. *Trácia, Korint, Rodos,* ale už *Demosthenes, Thukydides.* Nazdávame sa, že mená historických osobností by sa mali písať bez *h: Demostenes, Tukydides,* prípadne aj mená románových postáv, ktoré sa v našom preklade vyskytujú, sa mohli písať bez aspirácie. Napr. *Antia, Rénaia, Xantos, Altaia.* V preklade sa píše *Anthia, Rhénnaia, Xanthos, Althaia.* Nejednotne sa píšu slová s pôvodným gréckym *k* pred samohláskami *i, e.* Raz sa zapisujú v latinskej podobe, t. j. so spoluhláskou *c: Trácia, Fenícia,* inokedy sa zase ponecháva pôvodná podoba: *Kilikia, Kapadókia.* Aj tu by sa mohlo písať jednotne podľa zaužívanej latinizovanej podoby: *Cilícia, Kapadócia* (ako aj *Lýcia,* nie *Lýkia, Dácia,* nie *Dákia* a pod.).

Pri skloňovaní gréckych mien na *-os, -es, -és, -us* zväčša prekladateľ toto zakončenie ako nominatívnu pádovú príponu vynecháva. Napr. *Týros — Týru, Lesbos — Lesbu, Argos — Argu, Perilaos — Perilaa, Hippotoos — Hippotoa, Abrokmés — Abrokma, Áres — Árove sochy, Kleisthenés — Kleisthena, Aigialeus — Aigialea.* Táto zásada sa narúša pri tvorení adjektív a obyvateľských názvov, ale aj pri skloňovaní. Píše sa napr. *Rodos, na Rodose, Rodosania,* ale *rodský prístav, Perinthos, do Perinthu,* ale *perinthoská slávnosť.* Pri menej známych menách by sa mohlo hádam koncové *-os, -es* a pod. ponechať.

V slovách zakončených na *-is* sa pri ohýbaní a odvodzovaní rozširuje základ (kmeň). Prípady *Iris (Íris) — Iridy, Artemis — Artemidy* sú bežné. Prekladateľ použil tento typu aj pri menách *Psammis — Psammida, Noiris — Noiridov* a pri zemepisnom názve *Memfis — do Memfidy.* Lepšie by vari boli tvary *Psammisa, Noirisov, do Memfisu,* t. j. pri menej známych menách a názvoch by sa mal ponechať nezmenený základ slova.

Mená zakončené na *-ó* a *-é* sú v preklade nesklonné. Napr. *Mantó, Themistó, Kynó, Euhippé, Kallirhoé.* Táto zásada sa narúša pri mene *Thelxinoé.* Používa sa raz ako nesklonné: *dali Thelxinoé za ženu* (s. 62), *ostrihal Thel-*

xinoé vlasy (s. 62), raz ako ohybné: *telo jeho Thelxinoy* (s. 63). Meno *Penelope* (autorský text v doslove) sa v slovenčine používa aj v podobe *Penelopa* (porov. Slovník slovenského jazyka VI, s. 144).

V preklade sa ponechávajú niektoré názvy reálií v gréckej podobe, napr. *triéra, daimon* (z toho v slovenčine *démon)*; ich význam sa vysvetľuje v poznámkach. Vo vysvetlivkách chýba výklad slova *chlamys,* v kontexte *odetý do chlamydy* (s. 14). Grecizmy *gymnasion (v gymnasiu), Byzantion* na rozlíšenie od dnešného názvy *gymnázium* (s prenesenym významom) a stredovekej Byzancie *(Byzancia,* resp. *Byzant* i *Byzantsko)* pokladáme za správne. No ponechanie gréckej podoby *Aithiopia* považujeme za neodôvodnené. Keď používame názov *Fenícia* (nie gréc. *Foinikia*), tak by bolo lepšie ponechať zaužívané *Etiópia* aj na označenie starovekej krajiny.

Do prekladu sa dostali niektoré príznakové jazykové prostriedky, ktoré sú v neutrálnom spisovnom prejave nevhodné. Napr. *zvykne sa hovoriť* (nam. *hovorieva sa*), *častokrát* (nam. *často*). Nesprávne je zvratné privlastňovacie zámeno *svoj* v spojení *...nešťastia, ktoré ich stihli ďaleko od svojej vlasti* (nam. *od ich vlasti*), chybný je tvar v spojení *na jednom dieli* (nam. *diele*), tvar slovesa *pohýňala* má správne byť *pohýnala.* Nesprávne sa kladie čiarka za citoslovce *ó,* keď nasleduje oslovenie *(tebe, ó, najsvätejšia bohyňa,...* s. 80) a i. Vyskytujú sa niektoré chyby pri rozdeľovaní slov. Za vhodný možno pokladať autorov novotvar *spoludojča.*

Mnohé z našich pripomienok majú všeobecnejšiu platnosť. Týkajú sa problémov písania a skloňovania antických mien, teda otázok, ktoré bude treba osobitne riešiť na širšom základe. Inak preklad Xenofonta z Efezu pokladáme za dobrý príspevok do prekladovej tvorby (spisby) z antických literatúr.

K. Palkovič

Písanie niektorých vlastných mien vo Vlastivede pre 5. ročník ZDŠ

V Slovenskom pedagogickom nakladateľstve v Bratislave vyšla r. 1977 už vo štvrtom vydaní *Vlastiveda pre 5. ročník ZDŠ.* Na s. 50 sa uvádzajú aj niektoré české miestne názvy: *V západných Čechách vyvierajú zo zeme bohaté žriedla liečivých vôd. Pri nich vznikli kúpeľné mestá Karlovy Vary (liečia sa tam choroby zažívacích ústrojov), Mariánske Lázně (nervové a obličkové choroby) a Františkovy Lázně (srdcové choroby).*

V súčasnej spisovnej slovenčine zapisujeme české miestne názvy v základnom tvare (nominatíve) pôvodným českým pravopisom, teda *Mariánské Lázně.* Pri skloňovaní v spisovnej slovenčine priberajú české miestne názvy pádové prípony podľa skloňovacích vzorov v slovenčine a zaraďujú sa do slovenského tvarotvorného systému: *cestujem do Mariánskych Lázní* a pod. Treba teda rozlišovať *Mariánské Lázně,* ale *Mariánske ostrovy, Mariánska priekopa* (zemepisné názvy), *mariánsky sviatok* a pod. České miestne názvy *Karlovy Vary* a *Františkovy Lázně* sa v citovanej Vlastivede zapisujú v pôvodnej (českej) podobe. Podľa súčasných kodifikačných príručiek v spisovnej slovenčine je tu prípustná aj čiastočne poslovenčená podoba *Karlove Vary* a *Františkove Lázně* (porov. Slovník slovenského jazyka a iné príručky), ktorá je žiakom základnej školy bližšia, preto vhodnejšia.

Na s. 52 sa uvádza miestny názov *Jánské Lázně*, a to v tejto vete: *Hlavné rekreačné strediská Špindlerův Mlýn a Jánské Lázně navštevujú turisti po celý rok.* V spisovnej češtine sa v osobnom mene *Jan* vyslovuje a píše krátka samohláska (litera) *a: Jan.* Aj v prídavnom mene *janský* je v spisovnej češtine krátka samohláska (litera) *a: janský.* Naproti tomu v spisovnej slovenčine v rodnom mene *Ján* sa vyslovuje a píše dlhá samohláska (litera) *á: Ján.* Preto v spisovnej slovenčine píšeme napr. *Ján Nálepka, Ján Kostra,* ale *Jan Hus, Jan Šverma, Jan Žižka.* V učebnici sa však na viacerých miestach české rodné meno *Jan* zapisuje s dlhým *á*, napr.: *Vedľa nej na námestí stojí socha Jána Husa* (s. 38). — *Navštevované miesta sú vrch Vítkov s budovou Národného pamätníka a vrch Jána Žižku* (s. 39). — *... bojovník za bratstvo Čechov a Slovákov Ján Šverma* (s. 86). Český miestny názov *Janské Lázně* treba v spisovnej slovenčine zapisovať v prídavnom mene *(Janské)* s krátkou literou *a: Janské Lázně.*

Na s. 33 čítame tieto vety: *Neďaleko Michaloviec sa vystavala vodná nádrž, nazvaná Šírava, ktorá zachytáva jarné vody rieky Laborca. Šírava sa stáva výletným a rekreačným strediskom.* Na s. 34 je pod čiernobielou fotografiou tento text: *Šírava — vodná nádrž.* Úradný názov vodnej nádrže neďaleko Michaloviec je *Zemplínska šírava* (Katalóg služieb pre motoristov. Bratislava, Slovenská kartografia 1976). Úradný názov *Zemplínska šírava* treba používať aj v učebniciach ZDŠ.

Na s. 16 sú tieto vety: *V Bratislave je niekoľko divadiel. Najdôležitejšie je Národné divadlo a Divadlo P. O. Hviezdoslava.* Pod čiernobielou fotografiou na tej istej strane sa už uvádza názov *Slovenské národné divadlo.* Úradný názov *Slovenské národné divadlo* sa mal použiť aj v texte.

Na s. 79 pod fotografiou J. Fučíka je text: *Novinár Július Fučík.* V spisovnej češtine sa v rodnom mene *Julius* píše v prvej slabike krátke *u*, hoci sa vyslovuje ako dlhé *ú*. Naproti tomu v spisovnej slovenčine sa v rodnom mene *Július* vyslovuje i píše v prvej slabike dlhé *ú: Július.*

Cvičenie č. 3 na s. 98 ukladá žiakom odpovedať na túto otázku: *Kedy je Deň Československej armády?* Úradný názov na pomenovanie československého vojska je *Československá ľudová armáda.* Aj v kalendároch sa 6. október uvádza ako *Deň Československej ľudovej armády.* S názvom *Československá armáda* sa stretneme aj na s. 59. Úradný názov *Československá ľudová armáda* treba rešpektovať aj v školskej praxi.

Na mapke Slovenského národného povstania (s. 85) sa názov letiska medzi Banskou Bystricou a Zvolenom zapisuje v podobe *Tri Duby* namiesto *Tri duby.*

Na s. 95 je veta: *Dievčatá i chlapci v tvrdej práci vybudovali Trať mládeže, ktorá vedie z Pohronskej Dúbravky do Banskej Štiavnice, Trať družby, ktorá vedie z Košíc do Čiernej nad Tisou.* Márne by sme v cestovných poriadkoch ČSD hľadali železničnú stanicu *Pohronská Dúbravka.* Na Slovensku ani nejestvuje obec *Pohronská Dúbravka.* S elánom sme naozaj v tvrdej práci stavali Trať mládeže z Hronskej Dúbravy do Banskej Štiavnice.

Zapisovanie, resp. podoba niektorých vlastných mien vo Vlastivede pre 5. roč. ZDŠ nezodpovedá súčasnej pravopisnej kodifikácii, čo pokladáme za nedostatok tejto učebnice, ktorej technická a grafická úprava je naozaj na vynikajúcej úrovni.

J. Jacko

SPYTOVALI STE SA

Infraštruktúra. — J. K. z Bratislavy nám píše: „Už viac ráz som sa v odbornej literatúre stretol s termínom *infraštruktúra.* Neviem presne, čo toto slovo značí. Na ilustráciu citujem dve spojenia, v ktorých sa slovo *infraštruktúra* vyskytlo: *Existencia súčasného osídlenia, najmä miest, nie je možná bez technického vybavenia, zabezpečujúceho prenos substrátov, energií a informácií. Je tvorené objektom, plochami, podzemnými i nadzemnými vedeniami a býva označované aj ako inžinierske vybavenie, inžinierske siete, infraštruktúra, technická infraštruktúra.* Druhý citát: *Narastaním vedomostí a záujmu ľudí sa rozširovalo osídľovanie, dostávalo nové dimenzie a menilo si infraštruktúru.*"

Termín *infraštruktúra* je novší, neuvádza sa ešte ani v Slovníku slovenského jazyka, ani v slovníkoch cudzích slov, ba ani v dostupných technických slovníkoch. Rozličné neznáme slová prenikajú k nám s prekladmi inojazyčných odborných diel a ich význam treba potom skúmať najmä podľa súvislostí v príslušnom texte.

Termín *infraštruktúra* je zložený z dvoch častí: *infra* + *štruktúra.* Prvá časť — latinská príslovka *infra* značí „dole, nízko, pod"; slovo *štruktúra* je takisto latinské a má význam „sústava, usporiadanie, zloženie, vnútorná stavba". Slovo *štruktúra* je aj v spisovnej slovenčine známe ako samostatné a okrem toho sa vyskytuje vo viacerých zloženinách, napr. v Slovníku cudzích slov od autorov S. Šalinga, M. Šalingovej, O. Petra (3. vyd., Bratislava, SPN 1970) sa na s. 677 slovo *makroštruktúra* vysvetľuje ako „štruktúra, ktorej zloženie je viditeľné voľným okom", na s. 714 zase slovo *mikroštruktúra* ako „štruktúra rozlíšiteľná iba mikroskopom". Ide tu teda o označenie štruktúry čo do rozsahu. V terminológii politickej ekonómie sa termíny *mikroštruktúra* a *makroštruktúra* uvádzajú ako synonymné s termínmi *mikroekonomika* a *makroekonomika. Makroekonomika — makroštruktúra* predstavuje ekonomické javy a vzťahy v ich súhrnoch v celospoločenskom meradle, t. j. v rámci celého národného hospodárstva, resp. celého ekonomického systému. *Mikroekonomika — mikroštruktúra* je zase oblasť ekonomických javov a procesov vystupujúcich ako jednotlivo dané veličiny, resp. prvky v rámci hospodárenia jednotlivca, podniku, odvetvia a pod. (pozri M. Dado, Slovník politickej ekonómie, Bratislava, Vydavateľstvo SAV 1966, s. 310 a 340). Termíny *makroštruktúra* a *mikroštruktúra* teda označujú štruktúru čo do rozsahu. Termín *infraštruktúra* zase naznačuje, že ide o čosi viac ako o rozsah, o niečo, čo tvorí podklad, základ niečoho. V príkladoch uvedených na začiatku ide o to, čo tvorí základ, podstatu sídlisk v našich mestách, aby v nich občania mohli pohodlne žiť.

Pod pojmom *infraštruktúra* sa v súčasnosti rozumejú nielen inžinierske siete, ale aj celá občianska vybavenosť sídlisk. Do inžinierskych sietí patria objekty vonkajšieho rozvodu vody, plynu, elektrickej energie, telefónu atď., ktoré sú druhom inžinierskych stavieb a budujú sa v priemyselných závodoch a v sídliskách ako technická vybavenosť výstavby. Do občianskej vybavenosti zasa patria obchody, školy, škôlky, detské jasle, zariadenia komunálnych

služieb (zberne šatstva a bielizne na čistenie, kaderníctvo, holičstvo, oprava obuvi a pod.).

Stručne možno teda povedať, že sa infraštruktúrou pomenúvajú jednak inžinierske siete (v tom prípade sa používa aj názov *technická infraštruktúra)* a jednak občianska vybavenosť sídlisk. Oproti dvojslovným termínom *inžinierske siete* a *občianska vybavenosť* má prevzaté slovo *infraštruktúra* tú výhodu, že je medzinárodné a že sa od neho ľahšie tvoria odvodené slová, napr. adjektívum *infraštruktúrny.*

E. Rísová

Slávia bola bezúhonná? — V športovej rubrike Pravdy zo 16. marca 1978 pod nadpisom *Slávia Praha — Sparta Praha 1:1 (0:0) — Tradičné derby bez tradičného rozruchu* bol uverejnený krátky referát. V ňom čítame takúto vetu: *Tá* [Slávia] *síce mala miernu prevahu, ale v zakončení bola bezúhonná.* Niekoľkí čitatelia Pravdy nás telefonicky upozorňovali, že prídavné meno *bezúhonný* im z uvedenej vety akosi vyskakuje.

Najprv treba konštatovať, že naši športoví redaktori pri zostavovaní správ o športových podujatiach majú osviežujúci prístup k jazykovým prostriedkom a spod ich pera neraz vychádzajú referáty, ktoré nepotešia len takzvaných športových kmotrov (fanúšikov), ale každého, kto si ich prečíta. Ukazuje sa, že i za použitím príd. mena *bezúhonný (bezúhonná Slávia) treba* vidieť úmysel osviežiť športovú správu.

Slovník slovenského jazyka I význam príd. mena *bezúhonný* vymedzuje takto: „bez úhony, (mravne) zachovaný, počestný" a slovo *úhona* vysvetľuje (vo štvrtom zväzku) synonymami „poškodenie, škoda". Možno aplikovať tento význam príd. mena *bezúhonný* na citovaný kontext? Ak by sme tak urobili, bolo by sa treba spýtať, či Sláviu — ale i futbalové mužstvo vôbec — možno kvalifikovať ako bezúhonné (= mravne zachované, počestné), keď sa neusiluje alebo sa mu nedarí dať súperovi gól (góly). Naopak, také mužstvo si nekoná očakávanú povinnosť. Keď isté mužstvo nevyužíva naplno možnosti dať súperovi gól, ba čím viacej gólov, nie ono ostáva bez úhony (bezúhonné), lež bez úhony ostáva protivník: v našom prípade ostávala takou Sparta, resp. celkom konkrétne, jej bránka.

V danej súvislosti — v zápase, v ktorom sa majú dávať góly — bez úhony (bezúhonný) zostáva ten, kto sa usiluje ani jeden gól nedostať (chce si — ako sa vravieva — zachovať čistý štít, čisté konto).

Autor chcel oživiť svoju správu, lenže mu tu vzniklo akési krátke spojenie. Vo futbale totiž platí, že čím viacej „úhony" isté mužstvo súperovi spôsobí, tým väčší stupeň bezúhonnosti dosiahne samo.

Použitie príd. mena *bezúhonný* naozaj motivoval zámer vysloviť sa živo, aktualizovane, lenže pri rýchlom štylizovaní sa ním charakterizoval ten člen zápasiacej dvojice, ktorému táto vlastnosť chýbala. — Ak nemala tendencia po živosti podania vyznieť falošne, príd. meno *bezúhonný* by bolo malo charakterizovať sparťanskú bránku. Je však možné i druhé riešenie: vysloviť sa zvyčajne (neaktualizovane) a kvalifikovať Sláviu príd. menom *bezmocná: Tá* [Slávia] *síce mala miernu prevahu, ale v zakončení bola bezmocná, nemohúca, neškodná* (= nebola úspešná, nemala úspech).

Na záver možno v zmysle krátkeho rozboru povedať, že prídavné meno *bezúhonný* v uvedenej vete športovej správy trošku poblúdilo; nedostalo sa ta, kde podľa priehľadnej logickej úvahy patrí. Ale i tento štylistický prešľap svedčí o tom, čo sme spomenuli na začiatku — o úsilí športových redaktorov referovať o hre hravo.

G. Horák

Prístelka — prístelok. F. K. z Trenčína nám píše: „Syn vysokoškolák mi oznámil, že dostal v izbe internátu *prístelok.* Ja poznám slovo *prístelka.* Ktoré je správne? V Slovníku slovenského jazyka som nenašiel ani jedno, ani druhé."

Je pravda, že v treťom zväzku Slovníka slovenského jazyka, kde sú spracované heslá so začiatočným písmenom *p,* neuvádza sa slovo na pomenovanie lôžka, ktoré sa dodatočne pridáva v hotelových izbách, v izbách študentských domovov alebo v iných ubytovacích zariadeniach. Ale v doplnkovom, šiestom zväzku už toto heslo je. Názov dodatočne pridaného lôžka má podobu podstatného mena ženského rodu: *prístelka.* Keďže Slovník slovenského jazyka — ako sa hovorí v jeho úvode — má charakter normatívnej príručky, mali by sme za správnu pokladať podobu *prístelka.* Podoba ženského rodu je zaznačená aj v lístkovom materiáli Jazykovedného ústavu Ľ. Štúra SAV, a to v jedinom doklade z r. 1964: *Dvojlôžkové bunky (s možnosťou prístelky) budú vybavené splachovacím zariadením a sprchou.* (Večerník)

Vieme však, že slovná zásoba jazyka sa ustavične vyvíja. Pribúdajú nové pomenovania a s nimi aj nové tvary. V slovenčine sa tvoria názvy vecí — okrem iných slovotvorných typov — aj príponou *-ok,* aj príponou *-ka.* Takéto názvy sa odvodzujú od slovies, napr. *obaliť — obálka, zasielať — zásielka, pripojiť — prípojka, zastrčiť — zástrčka, podstlať — podstielka, vystlať — výstelka,* a tak aj *pristlať — prístelka.* Podľa J. Horeckého (Slovenská lexikológia I. 1. vyd. Bratislava, SPN 1971, s. 124) boli v starších obdobiach mená na *-ka* častejšie ako dnes. V dnešnom jazyku sú namiesto nich zvyčajne paralelné podstatné mená mužského rodu s príponou *-ok.* Napr.: *príčeska — príčesok.* Slovo *príčeska* malo význam „účes, frizúra", no dnes sa už v tomto význame nepoužíva. *Príčesok* znamená „nadrobený účes".

Slovotvorný typ s príponou *-ok* pokladá J. Horecký za najproduktívnejší na tvorenie názvov vecí. Podľa tohto typu sa tvoria najčastejšie od predponových slovies podstatné mená označujúce veci vzniknuté nejakou činnosťou. Napr. *vyrobiť — výrobok, odlomiť — odlomok, vypísať — výpisok, vystrihnúť — výstrižok, zalomiť — zálomok, pristaviť — prístavok,* a teda aj *pristlať — prístelok.*

Tak sa zdá, že staršej podobe *prístelka* začína konkurovať nový tvar *prístelok.* O ňom nemožno povedať, že nie je správny. Naopak, je utvorený podľa slovotvorného typu, ktorý je v súčasnej spisovnej slovenčine živý, produktívny.

V. Betáková

NAPÍSALI STE NÁM

Jazyková úroveň jedného bulletinu

Žijeme v časoch informačnej explózie. Každý deň vychádzajú desiatky nových kníh a takmer každý rok sa zjaví niekoľko nových odborných špecializovaných časopisov. Odborníci aj laici, ktorí nechcú stratiť krok s vedeckým pokrokom, musia riešiť otázku, čo čítať, čo si vybrať z množstva materiálu.

Čiastočným východiskom z núdze sú rozmanité bulletiny. V nich sa publikujú najdôležitejšie odborné materiály, výťahy z nich alebo také príspevky, ktoré sa môžu stať dobrým pomocníkom pri práci zainteresovaného okruhu ľudí. Takýto bulletin vydáva aj Krajská hvezdáreň v Banskej Bystrici spolu s pobočkou Slovenskej astronomickej spoločnosti pri SAV v Banskej Bystrici. Bulletin má názov *Správy krajskej hvezdárne* a vychádza už jedenásty rok. Je neperiodický. Má pestrý obsah a solídnu grafickú úpravu. Príspevky sú zväčša odborne fundované. Vo štvrtom čísle Správ (28. X. 1977) sme našli napr. príspevky *400 rokov banskobystrického Traktátu o kométe, Nová hvezdáreň na počesť 20. výročia letu prvého sputnika do vesmíru, Orionidy 1977, Modely vesmíru, V znamení významných výročí, Novinky z astrofyziky, Rádiotechnická stránka programu Viking, Obloha v novembri a decembri.*

V tiráži sme sa dočítali, že „za odbornú a tematickú náplň článkov zodpovedá autor". Kto však zodpovedá za jazykovú (štylistickú i gramatickú) úroveň článkov? V Správach krajskej hvezdárne sme totiž na 24 stranách formátu A 4 zistili okolo 50 priestupkov proti jazykovej kultúre. Niektoré chyby sú až trestuhodné, napríklad na strane 21: *Po veľšinu doby letely ovšem iba zotrvačnosťou...* V príspevkoch je mnoho kalkov, barbarizmov, nárečových slov, spojok a ešte viac chýb v interpunkcii a slovoslede. Uvedieme aspoň niektoré: *Aristotelizmus* (správ. *aristotelizmus*, t. j. s malým začiatočným písmenom), *prvý krát (prvýkrát), ovlivňuje (ovplyvňuje), slubuje (sľubuje), gramafónová doska (platňa), úkol (úloha, poslanie* — podľa kontextu), *vedný obor (vedné odvetvie, odbor), paprsky (lúče), zkúška (skúška), komjuter (komputer* alebo lepšie *počítač), u tak veľkého teleskopu (pri takom veľkom teleskope), troma Argentínskymi univerzitami (troma argentínskymi...), tento model tiež vyjasňuje rozdielne energie (vysvetľuje), informácie sú predávané (odovzdávané)* atď. Popri vetách s chybnou interpunkciou napr. *Úlohy, ktoré stoja pred ľudstvom pri prenikaní do vesmíru (,) sú veľkolepé...* sme našli aj nevhodné rozdeľovanie slov na konci riadka a niekoľko nejasne štylizovaných viet *(Ak uvažuje rýchlosť Slnka okolo galaxie 225 km/s, celkove potom vychádza že sa hviezdokopa vzďaľuje od centra galaxie rýchlosťou do 273 km/sek.).*

Pracovníci banskobystrickej Krajskej hvezdárne sa svojou vydavateľskou činnosťou prezentujú na celom strednom Slovensku. Azda svoj „malý" časopis posielajú aj inde. No nech by ho robili aj pre úzky okruh odborníkov, priestupkov proti spisovnej slovenčine by sa mali vyvarovať.

J. Feketej

KULTÚRA SLOVA, časopis pre jazykovú kultúru a terminológiu. Orgán Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV. Ročník 12, 1978, č. 6. VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied. Hlavný redaktor PhDr. Ján Kačala, CSc. Grafická úprava Oto Takáč. Technická redaktorka Marta Paráková. Vychádza desaťkrát ročne. Ročné predplatné Kčs 30,—, jednotlivé čísla Kčs 3,—. Rozširuje Poštová novinová služba. Objednávky vrátane do zahraničia a predplatné prijíma PNS — Ústredná expedícia a dovoz tlače, 884 19 Bratislava, Gottwaldovo nám. 6/VII. Možno objednať aj na každom poštovom úrade alebo u doručovateľa. Vytlačili TSNP, závod Ružomberok v júni 1978. Povolené výmerom SÚTI 7/11.

Distributed in the Socialist countries by SLOVART Ltd., Leningradská 11, Bratislava, Czechoslovakia, Distributed in West Germany and West Berlin by KUBON UND SAGNER, D-8000 München 34, Postfach 68, Bundesrepublik Deutschland. For all other countries, distributions rights are held by JOHN BENJAMINS. N. V., Periodical Trade, Amsteldijk 44, Amsterdam, Netherlands.

© VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 1978

Cena Kčs 3,—